

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ**

**ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER VE T.C.
İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ
DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK-ERMENİ
İLİŞKİLERİ İLE İLGİLİ KONULARIN İŞLENİŞİ
VE YENİ ÜNİTE KONULARI ÖNERİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sadık AKMAN

Balıkesir, 2015

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2015

BAÜ

S. AKMAN

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ

ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER VE T.C. İNKILAP TARİHİ VE
ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK-
ERMENİ İLİŞKİLERİ İLE İLGİLİ KONULARIN İŞLENİŞİ VE
YENİ ÜNİTE KONULARI ÖNERİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sadık AKMAN

Balıkesir, 2015

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ

ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER VE T.C. İNKILAP TARİHİ VE
ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK-
ERMENİ İLİŞKİLERİ İLE İLGİLİ KONULARIN İŞLENİŞİ VE
YENİ ÜNİTE KONULARI ÖNERİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sadık AKMAN

Tez Danışmanı

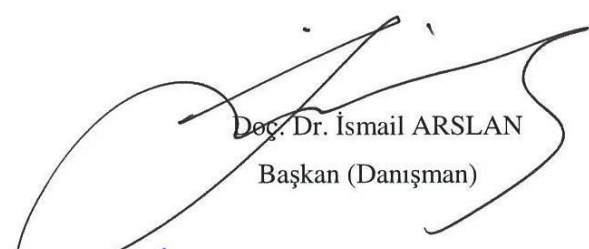
Doç. Dr. İsmail ARSLAN

Balıkesir, 2015

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İlköğretim Anabilim Dalı'nda 201212521009 numaralı Sadık AKMAN'ın hazırladığı " Ortaokul Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitaplarındaki Türk-Ermeni İlişkileri İle İlgili Konuların İşlenişi ve Yeni Ünite Konuları Önerisi" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 04/09/2015 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/ OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. İsmail ARSLAN
Başkan (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Eftal IRKIÇATAL
Jüri Üyesi

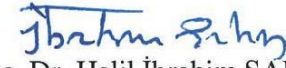
Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKGÜN
Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

.../09/2015

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu araştırmada 2014-2015 eğitim öğretim yılında Ortaokul 5., 6. ve 7. sınıf ortaokul Sosyal Bilgiler ve 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin yer aldığı konular incelenmiştir. İnceleme sonucunda tarih öğretimi perspektifinde bir değerlendirme yapılarak Türk-Ermeni ilişkilerinin hoşgörü odaklı geçmiş, bugün ve gelecek üçgeninde ders kitaplarında nasıl ele alınacağı konusunda öneriler sunulmuştur.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, problem durumu, araştırmanın amacı, önemi, varsayımları, kapsamı, sınırlılıkları ele alınmıştır. İkinci bölümde, Ermenilerin tarihine genel bir giriş yapıldıktan sonra Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin müfredatları ve amaçları üzerinde durulmuştur. İlgili bölümün sonunda, Türk- Ermeni ilişkileri ile ilgili konuların ders kitaplarında ele alınışı incelendikten sonra, ilgili araştırmalara kısaca değinilmiştir. Üçüncü bölümde, araştırmanın yöntemi üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise incelenen ders kitaplarına ilişkin bulgular ve yorumlara yer verildikten sonra, Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarında işlenmesinin tarih öğretimi perspektifinde değerlendirilmesi yapılmıştır. İlgili bölümün devamında, araştırma sonucunda elde edilen verilerin değerlendirmesine yer verilmiş ve Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersleri ile ilgili yeni ünite konuları önerisi yapılmıştır. Son bölüm ise sonuç ve önerilerden oluşmaktadır.

Bu çalışmanın her aşamasında, öneri ve eleştirileri ile bana her zaman yol gösteren ve tarihe bakışma farklı bir boyut kazandıran danışman hocam Doç. Dr. İsmail ARSLAN'a, öneri ve eleştirileriyle tezin son halini almasına katkısı olan Yrd. Doç. Dr. Eftal IRKIÇATAL ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKGÜN hocalarıma, arkadaşım Mehmet Ali AY'a ve ayrıca çalışmamın her aşamasında bana destek olup yardımlarını esirgemeyen eşim Gülşah AKMAN'a, çocuklarım Mustafa Enes AKMAN'a ve Beyzanur AKMAN'a teşekkür ederim

Sadık AKMAN
Eylül 2015, Balıkesir.

ÖZET

ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER VE T.C. İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİ İLE İLGİLİ KONULARIN İŞLENİŞİ VE YENİ ÜNİTE KONULARI ÖNERİSİ

AKMAN, Sadık

Yüksek Lisans Tezi, İlköğretim Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmail ARSLAN

2015, 83 Sayfa

Tarihsel süreç içerisinde bin yıllık birlikte yaşama tecrübesine sahip Türklerin ve Ermenilerin uluslararası siyasette ön plana çıkardığı ilişkilerin, 1915 Olaylarına odaklanması nedeniyle içinden çıkılmaz hale geldiği bir gerçektir. Fakat yüzyıllar boyunca her iki toplumun ortak yönleri ve kültürel etkileşimleri birlikte yaşama algıları, sevgileri, yergileri ve aynı sofradan yemek yeme gibi birliktelikleri de yok sayılamaz. Tarihsel süreç içinde Türklerin bünyesinde barındırdığı farklı toplumlarla bir arada dostluk içinde yaşadığı gerçeğinden hareketle; Ermenilerin Türk toplumu içindeki yeri, komşuluk ilişkileri, ticari hayatları, gelenek ve görenekleri, giyim kuşamları gibi kültürel özelliklerine ders kitaplarında yer verilmelidir. Bu nedenle Anadolu’da yüzyıllarca bir arada yaşamış her iki toplumun ortak değerler üzerinden farklı bir perspektiften ele alınmaya ihtiyacı vardır. 2007 sonrası “futbol diplomasisi” ile birlikte Türk-Ermeni ilişkileri yeni bir boyut kazanmış, istenen diyalog sürecinin devam ettirilmesini sağlamak için konunun ders kitaplarında da ele alınması gereği doğmuştur. Bu çalışmada Türk-Ermeni ilişkileri, ders kitaplarına yansıyan boyutuyla bir değerlendirmeye tabi tutularak, 2007 sonrası Türk-Ermeni ilişkilerinin geldiği nokta itibarıyla ortaokul Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitaplarında yeni ünite konuları önerilerine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Ermeni İlişkileri, Türkler, Ermeniler, Sosyal Bilgiler, Ders Kitabı.

ABSTRACT

APPROACHES TO THE ISSUES OF TURKISH –ARMENIAN RELATIONS IN THE TEXT BOOKS OF SECONDARY SCHOOL SOCIAL SCIENCES AND THE HISTORY OF TURKISH REVOLUTION PROPOSALS OF NEW ASPECTS TO THE ISSUES

AKMAN, Sadık

Masters Thesis, Department of Primary Education

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ismail ARSLAN

2015, 83 Pages

Focusing on the 1915 events have made it difficult to solve the Turkish and Armenian problems within the scope of the international politics although both nations have a long common history of living together over a thousand years. However, the harmony of these two societies has facilitated deep rooted air customs, cultural interactions, loves, hatrets, and sharing bread cannot be disregarded. Based on the fact that Turks have lived in peace with different groups in their societies, the Armenians had a certain part with their neighborhood relations, business life, customs, and even clothing should also be covered in the textbooks. For this matter, the two societies need to be evaluated from a different perspective of common values. Turkish-Armenian relations have acquired a new dimension after “the soccer diplomacy” in 2007, the need for rewriting the textbooks is essential in order to sustain the desired dialog process in this study, Turkish-Armenian relations have beenevaluated as described in the textbooks, and new aspects have been proposed for the secondary school The History of Turkish Republic and and Ataturkism textbooks.

Key Words: Turkish-Armenian Relations, Turks, Armenians, Social Studies, Textbook.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
1.1.Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Varsayımlar	3
1.5. Kapsam ve Sınırlılıkları.....	4
1.5.1. Kapsam	4
1.5.2. Sınırlılıklar	5
2. İLGİLİ ALAN YAZIN	6
2.1. Kuramsal Çerçeve	6
2.1.1. Ermeni Tarihine Genel Bir Bakış.....	6
2.1.2. Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretimi	14
2.1.2.1. Sosyal Bilgiler Öğretimi Programına İlişkin Genel Bilgiler	14
2.1.2.2. Türk Milli Eğitiminin Amaçları.....	16
2.1.2.3. İlköğretimin Amaçları	17
2.1.2.4. Sosyal Bilgiler Öğretiminin Amaçları	18
2.1.2.5. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretiminin Amaçları	20
2.1.3. Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitaplarında Türk Ermeni İlişkilerinin İşlenişi	22
2.1.3.1. MEB Yayınları (2014), İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	22

2.1.3.2. Erol Ünal Karabıyık, İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı Evren Yayıncılık(2014a).....	24
2.1.3.4. MEB Yayınları (2014b), İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	24
2.1.3.5. Erol Ünal Karabıyık, İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı- Evren Yayıncılık(2014b)	26
2.1.3.6. Samettin BAŞOL ve Arkadaşları, İlköğretim 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi MEB Yayınları (2013a)	27
2.1.3.7. Salim ÜLKER, İlköğretim 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı Semih Ofset S.E.K. Yayınları(2014a)	34
2.2. İlgili Araştırmalar	36
3. YÖNTEM.....	37
3.1. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi.....	37
3.2. Evren ve Örneklem.....	39
3.3. Verilerin Toplanması.....	39
3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	40
4. BULGULAR ve YORUMLAR	41
4.1. İncelenen Ders Kitaplarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar	41
4.2. Türk-Ermeni İlişkilerinin Ders Kitaplarında İşlenmesinin Tarih Öğretimi Perspektifinde Değerlendirilmesi ve Eleştiriler.....	44
4.3. Yeni Ünite Konuları Önerisi	49
4.3.1. 6. Sınıflar İçin Değerlendirme	49
4.3.1.1. Hoşgörü Açısından Değerlendirilmesi.....	50
4.3.2. 7. Sınıflar İçin Değerlendirme	52
4.3.2.1. Sosyal ve Kültürel Açısından Değerlendirilmesi.....	52
4.3.3. 8. Sınıflar İçin Değerlendirme	60
4.3.3.1. Ortak Acılar Açısından Değerlendirilmesi	60
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	63
5.1. Sonuçlar.....	63
5.2. Öneriler.....	64
KAYNAKÇA	67
EKLER	73

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
eds	: Editörler
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTKB	: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı
vb.	: Ve benzerleri

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

İnsanın hayatı boyunca aldığı eğitimlerle yaşamı ve fikirleri şekillenir. Çevresi ile uyum sağlaması, vatan, bayrak ve millet sevgisi ile ilgili değerlerin çoğunu okuldan almaktadır. Kazandırılacak öncelikli değer, 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu 2. maddesinin 1. bendinde “sorumluluklarını bilen ve bu sorumlulukları, davranış haline getirmiş yurttaşlar yetiştirmek” olarak belirtilmiştir.

Bu sorumlulukların öğrenciye nasıl kazandırılacağı Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer almaktadır (TTKB, 2005). Bu bağlamda, kazanımların öğrencilere kazandırılmasında ders kitapları öğretimde vazgeçilmez bir araçtır (Köstüklü, 2014: 120) Ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkileri işlenirken de bu maddenin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ermenilerin, Soykırımı iddiasını kabul ettirme faaliyetleriyle, Türkiye’yi uluslararası alanda zor duruma sokma faaliyetlerini artırdığı bir dönemde Türk-Ermeni ilişkileri ders kitaplarında çok boyutlu olarak ele alınmamaktadır. Öğrencilerin Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel sürecini iyi anlaması için konunun ders kitaplarında yeniden ele alınmaya ihtiyacı vardır.

Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili konular Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitaplarında tarihsel süreç içerisinde, bir bütünlük oluşturacak şekilde anlatılmamaktadır. Genellikle iki toplum arasındaki ilişkiler 1915 odaklı olarak ele alınmakta, kültürel ilişkileri hakkında bilgiye yer verilmemektedir. Ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin, Selçuklu döneminden başlayarak 1915 Olaylarına kadar olan tarihsel süreci verilmediğinden, öğrencinin “kronolojik düşünme” yapmasını zorlaştıracaktır. Kronolojik düşünme; dün, bugün ve gelecek zaman arasındaki ayrımı yapmayı ve tarihsel olayları mantıklı bir şekilde değerlendirmeyi sağlayan bir eylemdir (Demircioğlu, 2014: 36).

Ermeni Diasporası ile birlikte Ermenistan, geçmişte yaşanan olumsuzlukları tek taraflı yaşanan bir acı olarak dünya kamuoyunda gündeme getirmesi, sorunun

çözülmesini olumsuz yönde etkilemektedir (Bilgin, 2014: 8). Ayrıca Ermeniler uluslararası düzeyde lobi faaliyetleri yaparak kendilerini bu konuda dünya kamuoyuna anlatmayı başarmışlardır. Dünyanın değişik coğrafyalarında, 20'den fazla ülkenin (bkz: Ek-13) Ermeni Soykırımı iddiasını kabul etmesi bunun göstergesidir (D. Bozkuş, 2013: 51). Türkiye ise bu konuda uluslararası alanda yeterli düzeyde araştırmayı, İngilizce literatürle ortaya koyamadığı için kendini gerektiği gibi ifade edememiştir (Kasım, 2015: 33). Ermeniler, 1915'ten beri iddialarını dünyaya kabul ettirmeye çalışırken Türkiye henüz kendi kamuoyunu bilgilendirme ve bilinçlendirmeyi tam olarak yerine getirememiştir (Bilgin, 2014: 8). Bu bağlamda, yaşanan ortak acılar sebebiyle Türk ve Ermeni toplumlarının birbirlerini topyekûn suçlu hale getirmemeleri için ders kitaplarında sorunun kaynağına inilerek olayların öncesi ve sonrasının birlikte ele alınmaya ihtiyacı vardır. 1915 Olaylarının 100. yılında Ermeni Diasporasının Ermeni Soykırım iddiaları ile Türkiye'yi uluslararası arenada zor duruma sokma girişimleri, bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarında 1915 Olayları odaklı ele alınmasından ziyade, ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarında konunun, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'nden başlayarak 1915 Olaylarına kadar olan süreç içerisinde birlikte yaşama tecrübesine vurgu yapılmak suretiyle değerlendirilmesi uygun olacaktır. Böyle bir anlatım modeli benimsendiğinde ise, Türk-Ermeni ilişkileri daha sağlıklı değerlendirilecektir. 2007 yılı sonrası süreçte gerçekleştirilmeye çalışılan Türk-Ermeni ilişkilerine daha hoşgörülü bir bakış açısı kazandırarak Türk-Ermeni toplumları tarafından diyalog çalışmalarının başlamasına yardımcı olacaktır.

Araştırmada;

- 1- Türk ve Ermeni ilişkilerinin ortaokul 5., 6., 7. sınıf Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitaplarında nasıl işlendiği,
- 2- Ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel bir süreç içerisinde anlatılıp anlatılmadığı,

- 3- Ders kitaplarında konu anlatımı, okuma parçaları, resimler, haritalar, hazırlık ve değerlendirme sorularının yeterli düzeyde olup olmadığı ve öğrenci seviyesine uygunluğu,
- 4- Türk-Ermeni ilişkilerinde tarihsel süreç içerisinde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait hoşgörü ile ilgili örnekler olup olmadığı,
- 5- Ders kitaplarında işlenen Ermeni konusunun Sosyal Bilgiler Öğretim Programına uygunluğu belirlenmeye çalışılacaktır.

1.3.Araştırmanın Önemi

Türkler ve Ermeniler, 1915 Olayları sebebiyle uluslararası arenada özellikle son elli yılda karşı karşıya gelmiştir. Ermeniler, 1915 Olaylarında kendilerine soykırım yapıldığı iddialarını Türkiye'ye kabul ettirmek amacıyla gerek Avrupa'da gerek Amerika'da yoğun olarak lobi faaliyetlerinde bulunmaktadırlar (Kantarci, 2014: 6)

Bu çalışmanın yapılmasının sebebi; 1915 Olaylarının 100. yılında olması, Türk-Ermeni ilişkilerinde 2007 yılından sonra bir açılım yapılması, yaşanan tartışmalar ve 23 Nisan 2014 tarihinde dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip ERDOĞAN tarafından 1915 Olaylarında hayatını kaybeden Ermeniler için taziye mesajı yayınlanması ile farklı bir boyut kazanmasıdır.

Dünya kamuoyunda tartışılan bir konu olmasına rağmen, ortaokul ders kitaplarında yeterince ele alınmamış, 8. sınıflarda 1915 Olayları odaklı olarak sadece siyasi bağlamda ele alınmıştır. Sosyal, kültürel, ekonomik anlamda bin yıllık birlikte yaşama tecrübesinin göz ardı edilmiş olması ve ders kitaplarında yeterince ön plana çıkmamış olması dolayısıyla bu konuda çalışma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu çalışma ile Türk-Ermeni sorununun anlaşılabilir olması için ders kitaplarında ele alınışı ile ilgili yeni ünite konuları ortaya konulacaktır.

1.4. Varsayımlar

Bu çalışmanın varsayımı, Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarında 1915 Olayları odaklı anlatıldığı sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki ortak değerlerin göz ardı edildiği bu nedenle tarih öğretimine uygun olmadığıdır.

Bu varsayımı göz önünde bulundurarak aşağıda verilen alt varsayımlar yol gösterici olacaktır.

- 1- Türk-Ermeni ilişkilerinin sadece 1915 Olayları ile sınırlı tutulması Sosyal Bilgiler ve tarih öğretimi programı ile çelişmektedir.
- 2- Türk-Ermeni ilişkilerinin yer aldığı ders kitaplarında konu tarihsel sürece göre kronolojik olarak işlenmemiştir.
- 3- Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili konuların ders kitaplarında yeterince ele alınmamıştır.
- 4- Kullanılan resimler ve haritalar amaca uygun kullanılmamıştır.
- 5- Türk-Ermeni ilişkilerinde birlikte yaşama kültürü, hoşgörü, gelenek-görenek, giyim-kuşam, yeme-içme gibi kültür öğelerine yer verilmemiştir.
- 6- Konuları destekleyici resim, bilgi, not ve alıntılar yeterince kullanılmamıştır.

1.5.Kapsam ve Sınırlılıkları

1.5.1. Kapsam

Bu çalışma 2014-2015 yılları arasında ortaokul 5., 6. 7.sınıf Sosyal Bilgiler ve 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkilerinin nasıl işlendiğini kapsamaktadır.

Araştırmada, belirtilen yıllara ait ders kitapları ve çalışma kitapları incelenmiştir. Toplam on altı kitap incelenmiştir. Çalışmalarda 5. Sınıf ders ve çalışma kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerine hiç değinilmediği tespit edilmiştir. MEB Yayınları 6. sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı (2014), Erol Ünal Karabıyık 6. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı-Evren Yayıncılık (2014), Erol Ünal Karabıyık 6. sınıf Sosyal Bilgiler Öğrenci Çalışma Kitabı-Evren Yayıncılık (2014), Erol Ünal Karabıyık 7. sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı-Evren Yayıncılık (2014) ders kitapları incelenmiş olup Ermeniler ile ilgili herhangi bir konu bulunmadığı tespit edilmiştir.

MEB Yayınları 6. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı (2014), MEB Yayınları 7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı (2014), MEB Yayınları 7. sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı (2014), Erol Ünal Karabıyık 7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı-

Evren Yayıncılık (2014), Salim ÜLKER 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı Semih Ofset S.E.K. Yayınları (2014), Salim ÜLKER 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğrenci Çalışma Kitabı Semih Ofset S.E.K. Yayınları (2014), Samettin BAŞOL ve Arkadaşları 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı MEB Yayınları (2013), Samettin BAŞOL ve Arkadaşları 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı-MEB Yayınları (2013) ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili konuların nasıl işlendiği incelenmiştir.

1.5.2. Sınırlılıklar

2014-2015 eğitim öğretim yılında okutulan ders kitapları ile sınırlı tutulmuştur. Tarama ve inceleme yöntemi kullanılarak ders kitaplarının incelemesi yapılmıştır. Ortaokul Sosyal Bilgiler müfredatında Türk-Ermeni ilişkilerine ait herhangi bir kazanım yer almamaktadır. Yapılan araştırmaya göre 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yeterli düzeyde Türk-Ermeni ilişkileri işlenmemekte, sadece 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile sınırlı kalmaktadır.

Balıkesir iline bağlı Bandırma, Gönen, Manyas ilçelerinde okuyan 8. sınıf öğrencilerine “Ortaokul T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı’ndaki Türk-Ermeni ilişkilerinin İşlenişine Yönelik Tutum Ölçeği” uygulanmak istenmiştir. Tutum ölçeğinin ilgili ilçelerde uygulanması için Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü aracılığı ile Balıkesir İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ne resmi yazı gönderilmiş, hassas bir konu olduğu öne sürülerek İl Milli Eğitim Müdürlüğüne tutum ölçeğinin ortaokullarda uygulanması reddedilmiştir. Bu nedenle öğrencilerin Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili tutum ve davranışları hakkında veri toplanılamamıştır. (bkz: Ek-9, 10, 11, 12)

Türk-Ermeni ilişkileri konusunda çok sayıda kitap yazılmış olmasına rağmen ders kitaplarına yansıyan boyutuyla ele alındığından, bu araştırmada Türk-Ermeni ilişkilerinde detaya inilmemiş, genellikle hoşgörü ve birlikte yaşama kültürü gibi konular değerlendirilmiştir.

2. İLGİLİ ALAN YAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

2.1.1. Ermeni Tarihine Genel Bir Bakış

Ermenilerin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ermeni tarihi konusunda Ermeni ve Avrupalı tarihçiler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ermeni kökeni hakkında bir kısım Turan ırkı olduğunu, bir kısım tarihçiler ise Ermenilerin Balkan kökenli ve Trak-Prig soyundan geldiğini ifade etmişlerdir (Akbulut, 1995: 29). Bu iddialara, menkıbelere bakılarak ulaşılmaktadır. (Özşavlı, 2012: 244)

Bir menkıbeye göre; Ermeniler, kendilerinin Nuh'un torunu olan Hayk'tan geldiğine inanmaktadırlar. Nuh'un Gemisi'nin, Ağrı Dağı'na oturduğuna inandıklarından anayurtlarının Doğu Anadolu olduğunu iddia etmektedirler (Akbulut, 1995: 29).

Bir başka rivayete göre ise; Babil kralı Bel, ilahlık iddiasıyla bütün beşeriyete egemenliğini ilan etmiş. Yasef'in oğullarından Hayk onu ilah olarak tanımayarak ona itaat etmediğinden Bel, Hayk'a kızmış ve onu memleketinden kovmuştur. Hayk da oğlu Aramanyak ve diğer 300'e varan aile efradı, hayvanları, hizmetçileri ve mallarıyla birlikte Ararat bölgesine çekilmiştir. (Erivan'ın kuzeyindeki Elagöz dağıdır). Buraya Hayikistan veya Ermenistan denilmiştir (Yarar, 2002: 35).

Sağırılı'ya göre ise, Ermenilere "Ermeni" denilmesinin sebebi, İran'daki Ermeniye bölgesinden kaynaklanmaktadır. Bu bölgeye "Ermeniye" denilmesinin nedeni ise arazinin hakimi Ermen Bara'nın hükümet merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Ermeniler M.S. 600 ile M.S. 1203 tarihleri arasında Küçük Ermenistan (Ermeniye-i Sugra) diye adlandırılan Urfa, Antakya, Van, Erzurum ve Sivas bölgelerinde ve Azerbaycan taraflarında (Ermeniye-i Kübra) kendi melikleri idaresinde yaşadıkları da rivayet edilmektedir (Sağırılı, 2007, c.1: 150).

Ermeniler, Bizans İmparatorluğu hakimiyetinde yaşamışlardır. Romalıların Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra Hz. İsa'nın konumu ile ilgili görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ile birlikte Hristiyanlık Katolik, Ortodoks ve Gregoryan olmak üzere üç mezhebe ayrılmıştır. Ortodoks olan Bizanslılar, Gregoryan olan Ermenilere sürekli baskı yapmış ve zulme maruz bırakmıştır (Bulur, 2005:17).

Koçaş'a göre; Ermeniler, kuzey ve doğu arasında istila yolları üzerinde olması sebebiyle sürekli istilaya maruz kalmıştır. Bizans ve İran mücadelesi arasında kalan Ermeniler din değiştirmeye zorlanmıştır. Hristiyanlığı bırakması için baskı yapan İran tarafından siyasi baskıya maruz kalmıştır. 7. yüzyılda İran Devleti'ni yenen Araplar, Ermenileri Suudi Arabistan ve Suriye'ye yerleştirmiştir. Müslümanların hakimiyetinde yaşamalarına rağmen dinlerini muhafaza etmişlerdir. Bundan sonra Ermenilerin yaşadıkları yerler, Bizans-Arap mücadelesine sahne olmuştur (Koçaş, 1990: 37-38). Sonrasında Anadolu'ya Türk akınları başlamıştır. Türkler 11. yüzyılda Anadolu'ya yaptıkları seferlerde karşılıklarına çıkan milletlere çok müsamahalı davranmış, inançlarına, yaşantılarına, ticaretlerine müdahale etmemiştir. Bizans'ın yok etmeye çalıştığı Ermenilere de Selçuklu Devleti sahip çıkmış ve kiliselerine, manastırlarına ve ruhban sınıfına konmuş olan ağır vergileri kaldırmıştır. Bu sayede Ermeniler toplum olarak dinlerini ve kimliklerini korumuşlardır (Bulur, 2005: 19). Ermenilerin tarih sahnesine çıktıkları günden Selçuklu dönemine kadar zulme ve baskıya maruz kaldıklarından, Selçukluların Anadolu'ya gelişini memnuniyetle karşılamışlardır (Akyol, 2009: 18).

Selçukluların bu olumlu politikasından dolayı Anadolu'da tek Ermeni Prensliği olan Kilikya Ermeni Prensliği ile herhangi bir savaş yaşanmamıştır. Ayrıca 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Danişmend Gazi Sivas'ı Bizanslılardan almıştır. Yerine geçen oğlu Gümüştegin Ahmed Gazi de burada yaşayan Ermenilere dokunmamış, giyecek, yiyecek ve tarım aletleri dağıtarak yaşam kalitelerini yükseltmiştir (Başkal ve Arkadaşları, 2009: 159).

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın, Azerbaycan'a görevlendirdiği Selçuklu Genel Valisi Kutbeddin İsmail, Ermenilere uygulanan vergileri kaldırmış, kısa zamanda yaşadıkları yerleri imar etmiş, kiliselerini onarmıştır. Selçuklu Devleti adına Ermenileri himaye altına almasıyla gönüllerini fethetmiştir. Ermeni yazar Urfalı Mateos, telif ettiği Vekayinâmesi'nde, Sultanın ölümü dolayısıyla, matem içinde olduklarını ifade etmiş ve Sultan Melikşah'a övgüler dizmiştir. Ayrıca Kutbettin

İsmail için ise, “*iyi, merhametli ve imar edici bir şahıstır.*” ifadelerini kullanarak memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. (Kantaracı, 2007)

Ermenilere gösterilen bu müsamaha diğer devlet yöneticileri tarafından devam ettirilmiştir. Ermeniler memnuniyetlerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan’ın ölümü Hristiyan dünyası için bir matem günü olduğu ifade edilerek üzüntülerini dile getirmeleri, Ermenilerin Selçuklu idaresinden memnun kaldıklarının göstergesidir (Akyol, 2009: 18).

Selçuklular zamanında Ermenilere ekonomik güvenceler de verilmiş, çalınan malları tazmin edilmiş ve ölen bir Ermeni’nin mallarının mirasçılara bırakılmasına da müsaade edilmiştir (Bulur, 2005: 19). Selçuklu Devleti, hoşgörü ve adalet anlayışını Ermeniler ve hakimiyetindeki diğer milletlere de uygulamıştır.

Ermenilere uygulanan hoşgörü politikası Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiştir. Devletin önemli etnik gruplarından biri olan Ermeniler, ulusçu taleplerde bulunmadıkları uzun yıllar boyunca geniş dini ve sosyal haklardan yararlanmışlardır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin zayıflamasıyla, Çarlık Rusya Ermenilerle yakınlaşmaya başlamıştır (Laçiner, 2004: 14). Bu politika karşısında İngiltere, Rusya’ya karşı diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Rusya’nın Doğu Anadolu ve Balkanlar’da etkili olması, İngiltere’nin politikalarına ters düşmüş, sömürgesi olan Hindistan ile bağlantısının tehlikeye girmemesi için Osmanlı Devleti ile 1878’de Kıbrıs Antlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma ile İngiltere, Kıbrıs’ın yönetimini devralarak vergileri kendi toplamaya başlamıştır. Bunun karşılığında Rus saldırısına karşı İngiltere, Osmanlı Devleti’ne yardım edecektir. İngiltere, aynı zamanda Berlin’de toplanacak olan konferansta Osmanlı Devleti’ne yardım etme sözü vermiş, ama tutmamıştır (İrkıçatal, 2012 : 196). Ayrıca Ermenilerin daha iyi yönetilmesi için İngiltere’nin, Ermenilerin bulunduğu yerlerde Osmanlı Devleti ile birlikte ıslahat yapma kararını Abdülhamid’e zorla kabul ettirmesiyle ilk defa Ermeni sorunu ortaya çıkmıştır (Şimşir, 2001).

Ermeniler, Osmanlı Devleti himayesinde 1878 Berlin Antlaşması’na kadar Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak huzur içinde yaşamışlardır. Rusya ve Avrupa Devletleri’nin kışkırtmaları ve Ermenistan Devleti kurma vaatleriyle Ermenileri, Osmanlı Devleti’yle karşı karşıya getirmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin hemen her vilayetinde Ermeni millete mensup insanlar yaşamaktaydı. Bununla birlikte Ermenilerin çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşıyordu. Farklı farklı vilayetlerdeki Müslümanlar ile iç içe yaşamaları Türk-İslam gelenek ve

göreneklerini benimsemelerini sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde, askerlikten muaf tutulmaları, ticaret, çiftçilik, kuyumculuk ve bankerlik gibi ekonomik işlerle uğraşmalarına olanak sağlamıştır (Bulur, 2005: 20).

Dini yaşayışlarına müdahale edilmemiştir. İstanbul'un fethinden önce Bizans tebaası olan Ermenileri İstanbul'da bütün Ortodoksların Patriği olduğunu iddia eden ruhaniye itaat etmek istememeleri sebebiyle Ermeni toplumu ile Bizans İmparatorluğu'nun arası açılmış ve kendilerine yeni bir patrikhane kurmuşlardır (Akyol, 2009: 22).

Ermenilerin bu tavrından dolayı Bizans, sonraki asırlarda Ermenilere karşı sert tedbirler almış ve İstanbul'a girişlerini yasaklamıştır. Fatih Sultan Mehmet Han İstanbul'u fethettiğinde, şehirde bir tek Ermeni'nin bile olmaması, Bizans döneminde Ermenilerin İstanbul'a girişlerinin yasak olduğunun kanıtıdır (Akyol, 2009: 22).

Ermeniler uzun yıllar Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda sorunsuz bir şekilde yaşamışlardır. 19. yüzyılda yeni ayaklanma dalgaların ortaya çıkması Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır (Laçiner, 2004: 21-22). Devlet bünyesinde bulunan toplumları bir arada tutmak için bazı tedbirler almıştır. Öncelikle Osmanlı tebaası arasında yaşanan hukuki eşitsizlikleri gidermek için 1839 yılında Tanzimat Fermanı çıkarılmıştır. Avrupalı devletlerin Osmanlı iç işlerine karışmasını engellemek amacıyla 1856 Islahat Fermanı ilan edilmiş, Müslüman ve gayrimüslim olan diğer Osmanlı vatandaşları arasındaki eşitsizlikleri giderme çalışmaları, Rusya ve İngiltere'nin iç işlerine daha çok karışmasına ve Osmanlı tabiiyetindeki Ermeni ve diğer milletleri kışkırtmasına sebep olmuştur. Özellikle Rusya ve İngiltere emellerine kavuşmak amacıyla Ermenilere bağımsız bir Ermeni Devleti vaadinde bulunmuşlardır (Bulur, 2005: 21). Osmanlı Devleti'nden toprak almak ve sıcak denizlere inmek amacıyla Ruslar, Ermenileri sürekli Türk milletine karşı kışkırtmışlardır. Bu durum, İngiltere ve Fransa'nın menfaatlerine uymamasına rağmen İngilizler de Ermeni sorununu bahane ederek Osmanlı Devleti'nin tasfiyesinden daha fazla yarar sağlamaya çalışmaktadır (Laçiner, 2004: 19).

Uzun yıllar Müslümanlarla beraber yaşamış olan Ermeniler, başka devletlerin kışkırtması sonucu istenmeyen hadiselerin yaşanmasına sebep olmuştur. Büyük Güçler, Osmanlı Devleti'ni yıkmanın tek yolunun bünyesindeki milletleri içerden hareketlendirerek isyan etmelerini sağlamakla olabileceğini düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti tarafından, Islahat Fermanı hükümleri sonucu hazırlanan "Nizamname-i Millet-i Ermeniyân" (Ermeni Milleti Nizamnamesi)'nin 1862'de kabul edilmesi

Ermenilerin siyasi ve toplumsal varlıkları üzerinde büyük etki yapmıştır. Bu nizamname ile Rusya, Ermenilerin hamisi rolüne girmiş ve Ermeni komitecilerini Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmiştir (Koçaş, 1990: 86). Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Doğu'da bir Ermeni Devleti kurma vaadi, Osmanlı yönetiminden hoşnut olan Ermenileri isyana teşvik etmiştir. Yapılan bu vaatlerin tamamen çıkar amaçlı olduğunun göstergesi, Rusya'nın, Kafkaslarda bulunan Ermenileri Sibiryaya sürmesi, derneklerini kapatması ve yayınlarına sansür getirmesidir. (Bulur, 2005: 23).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ermeni sorunu Osmanlı Devleti'nin iç sorunu olmaktan çıkmış ve dış ilişkilerini etkileyen bir konuma gelmiştir. Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere çeşitli devletler Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla Ermenileri çıkar amaçlı kullanmışlardır. Bu bağlamda Batı, Osmanlı Devleti'ne dini ve ırksal bir ön yargı ile bakmıştır. En ufak bir ayaklanmada yayın organlarında "Hristiyan Ermeniler-Türkler" başlığını kullanmaları, dini etkin olarak kullandıklarının göstergesidir (Erickson, 2015: 21,22). Batılı ülkelerin "din kardeşliği" vurgusu sonuç vermiş ve Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmiştir. Ermenilerin ellerinde savaş öncesinde sakladıkları bol miktarda silah ve mühimmat bulunuyordu. Ermenilere yardım edenler, Avrupalı Devletler ile Rusya idi. Bunun göstergesi olarak da; Ermeni çetesi olan Hınçakların Batı Avrupa'ya yerleşen Osmanlı vatandaşları arasında yükselmesi ve Taşnaklar çetesinin de Rusya'daki Ermeni gruplarının birleşmesinden meydana gelmesidir (Erickson, 2015: 31).

Osmanlı Devleti içerisinde kurdukları "Gönüllü Ermeni Birlikleri" Rusya'nın yanında savaşmakla beraber, vilayetlerde oluşturulan çeteler jandarma karakollarına ve köylere saldırmıştır. Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan ettiği günlerde (21 Temmuz 1914), Ermenilerin dini Lideri Eçmiyazin Katagikosu Rusya'ya yaptığı yazılı müracaatta Ermenilerin himaye edilmesi karşılığında Ruslarla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşacaklarını ifade etmiştir. Rusya, Osmanlı Devleti'nin altı Doğu vilayeti olan Erzurum, Diyarbakır, Harput (Elazığ), Sivas, Bitlis, ve Van'ın Ermenilerin yardımıyla ele geçirilirse buraya muhtariyet verileceğini ilan etmesi Ermenilerde bir isyan heyecanı uyandırmıştır (Bulur, 2005: 24).

Ermeni komitelerinin, Osmanlı Devleti'nin eli silah tutan herkesi askere almasını fırsat bilerek savunmasız kadınlara, çocuklara ve ihtiyarlara saldırması

üzerine hükümet tarafından 24 Nisan 1915 tarihinde bu komitelerin kapatılmasına, belgelerine el konulmasına ve yöneticilerinin tutuklanmasına karar verilmiştir. Dünya kamuoyunda sürekli gündemde tutulan ve sözde “Ermeni Soykırım Tasarısı’na gerekçe gösterdikleri Tehcir (Sevk ve İskan) Kanunu 14 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılmıştır (Suad, 2014: 116-117).

Ermeniler, dünya kamuoyunda Tehcir Kanunu ile sürgün edildiklerini ve bunun sonucunda 1,5 milyon Ermeni vatandaşının soykırıma maruz kaldığını iddia etmektedirler. Oysaki çıkarılan Tehcir Kanunu bir sürgün değil, yer değiştirme veya göç ettirmeye dayalıdır. Tehcir, kelimesinin anlamı “Bir yerden göç ettirmek” anlamına gelir (Türk Dil Kurumu Sözlüğü [TDK], 1998: 2167). Tehcir Kanunu’nun Ermenilerin can ve mal güvenliğini sağlamaya dönük olduğunu ve planlı bir sevk idaresini dayandığını görmek için maddelerine göz atmamız gerekmektedir.

Osmanlı Devleti, 29 Ağustos 1915 tarihiyle vilâyetlere gönderdiği şifre telgrafta şu ifadeler kullanılmaktadır (Halaçoğlu, 2004: 11):

"Ermenilerin buldukları mahallerden çıkarılarak tayin edilen mıntikalara sevklerinden hükûmetin beklediği gaye, bu unsurun hükûmet aleyhine faaliyetlerde bulunmalarını ve bir Ermenistan hükûmeti teşkili hakkındaki millî emellerini takip edemeyecek bir hale getirilmelerini temin esasına matuf olup, masum kişi ve şahısların imhası hedeflenmediğinden, sevkiyat esnasında kabilelerin can emniyeti sağlanmalı ve muhacirin tahsisatından sarfiyat yapılarak iaşelerine ait her türlü tedbir alınmalıdır... Daha önce de tebliğ edildiği üzere asker aileleriyle, ihtiyaç nispetinde sanatkar, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk edilmemesi hükûmetçe kesin olarak kararlaştırılmıştır. Kabilelere saldırıya ve bilhassa gasb ve hiss-i hayvaniyelerine mağlup olarak ırza geçmeye teşebbüs edenlerle, bunlara ön ayak olan jandarma ve memurlar hakkında gecikmeksizin kanunî tedbir alınarak, şiddetle cezalandırılmalı ve bu gibiler derhal azledilerek Divan-ı Harblere teslim edilmelidir. Bu gibi olayların tekrarından vilâyet ve sancakların yetkililerinin sorumlu tutulacağı beyan olunur"(Halaçoğlu, 2004: 11).

Bu ifadelere bakıldığında tehcirin bir imha olmadığı, aksine savaş bitiminde dönmek isteyenlerin tekrar geri dönebileceği ve bütün masraflarının karşılanacağı mal varlıklarının korunacağı anlaşılmaktadır (Halaçoğlu, 2004: 11). Ayrıca tehcir

devlet sınırları içerisinde olan bütün Ermenilere uygulanmamış savaş bölgesinde bulunan ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşı ve isyan edenler göç ettirilmiştir. Örneğin Adana, Haçin (Adana'nın Saimbeyli ilçesinin Osmanlı dönemindeki adıdır.), Maraş, Zeytun (Kahramanmaraş ilinin Süleymanlı bucağının eski adıdır.), Urfa gibi şehirlerin tehcire tabi tutulduklarına dair bir belge bulunmamakla birlikte, İstanbul ve Batı Anadolu şehirlerindeki Ermeniler tamamen tehcir dışı tutulmuştur (Halaçoğlu, 2004: 12). Ermeni çetelerinin Anadolu'daki tutumlarından dolayı tehcir dışında başka bir tedbir alınabilmesine imkan yoktur. Alınabilecek tedbirlerin en hafifi olan tehcir, Osmanlı Devleti'nin nefsi müdafaası şartları içinde güvenlik sebebiyle yapılmıştır (Koçaş, 1990: 227).

İç Anadolu ve Doğu Anadolu Ermenilerinden ise, devlet görevinde bulunanlar (doktorlar ve orduda görevli olanlar), yaşlılar, hastalar, çocuklar, Protestan ve Katolik mezhebi mensupları ile Taşnak-Hınçak örgütüyle alâkası olmayan esnafın tehcir edilmemesi, tehcirin hangi şartlarda yapıldığını ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olanlara dokunulmadığının göstergesidir. Bunun eksik anlatılması ve yüzeysel geçilmesinden dolayı dünya devletlerine Türklerin bir soykırım yapmadığını izah etmekte güçlük çekilmektedir (Halaçoğlu, 2004: 12).

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, Suriye ve Irak topraklarına zorunlu iskâna tabi tutulanlara Osmanlı Hükümeti tarafından evler yapılmış ve tarım yapacak yerler verilmiştir. Ayrıca Ermenilerin Protestan vekili Zenop Bezciyan, Amerika büyükelçisi Hanry Morghentau'a, yarım milyon Ermeni'nin Suriye ve Dehr-i Zor'da yerleştiğini, işlerini kurup, hayatlarını kazanmaya başladığını yazmış ve bu bilgi belgelerde yer almıştır (Halaçoğlu, 2004: 17).

Suriye'ye gönderilen Ermenilerin bir kısmı Mısır'a, bazıları Amerika ve diğer ülkelere göç etmiştir. Ermenilerin büyük bir kısmı ise, savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin çıkardığı geri dönüş kararnamesiyle tüm ihtiyaçları karşılanmak suretiyle geri dönmüş ve vergi borçları silinmiştir (Halaçoğlu, 2004: 17). Yapılan bu uygulama, Türklerin Ermeni toplumuna karşı kin ve nefrete dayalı bir politika izlemediğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca göç esnasında Ermeni kabilelerine saldırı olmasını engellemek amacıyla güvenlik tedbirleri alınmış, vilayetlere yazılar yazılmış, ihmali olanlar ve kabilelere saldıranlar hakkında işlem yapmayanlar cezalandırılmıştır. Savaş ortamı sebebiyle taşıma için yeterince araç tahsis edilememiş ve savaş koşulları içerisinde salgın hastalıklar ve soğuk hava koşulları sebebiyle birçok Ermeni hayatını kaybetmiştir.

Doğu Anadolu ve çevre bölgelerde Ermeni komite ve çeteleri tarafından çok sayıda Osmanlı vatandaşı şehit edilmiştir. Diğer taraftan zorunluluk sebebiyle göç ettirilen Ermenilerin göç esnasında çete saldırıları, salgın hastalıklar ve diğer sebeplerden dolayı yaşanan ölümleri, günümüze kadar literatürde tartışılmıştır. Ancak bu konuda tarafların ölü sayılarına ait istatistik rakamları bu tartışmalarda ön plana çıkmıştır. Ermeniler dünya kamuoyunda Türklerin “soykırım” yaptığını iddia etmekte; Türkiye ise dünya kamuoyunda “soykırım” yapmadığını savunmaktadır. Ancak soykırım yapılmadığına dair Türkiye’nin İngilizce literatürlerde yeterince çalışma yapmamış olduğu da bir gerçektir (Kasım, 2015: 33).

Fransa başta olmak üzere dış güçler Ermenileri, Doğu Anadolu’da bir Ermeni devleti kurma vaadiyle 1919 sonrasında da isyana teşvik etmişlerdir. Anadolu’nun güneyini işgal eden Fransızların, Ermenilere yüz vermesi üzerine, cesaret alan Ermeni çeteleri köy basma ve çiftlik yakma girişimlerine başlamışlardır (Çolak, 2010: 189). Bu olaylar, Milli Mücadele döneminde Ermenilerin, Türk ordusuna yenilmesiyle 3 Aralık 1920 tarihinde imzaladıkları Gümrü Antlaşması ile son bulmuştur. Daha sonra 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması ile Türkiye’nin Doğu sınırları bugünkü şeklini almıştır.

Türk-Ermeni ilişkileri, 1970’li yıllarda Ermeniler tarafından kurulan ASALA terör örgütünün, dünyanın değişik ülkelerinde bulunan Türk diplomatlara suikast düzenleyerek şehit etmesi ile tekrar bozulmuştur. 1994 yılına kadar devam eden saldırılarda 46 Türk diplomat şehit edilmiştir. Türkiye, Ermenistan ile komşu olmasına rağmen, iki ülke arasında ilişkilerin iyi olmadığı günümüzde de geçerliğini korumaktadır. Özellikle 2007 yılı sonrasında; Van Gölü’ndeki Akdamar Kilisesi’nin Türkiye tarafından restore edilmesi, Erivan-Antalya uçak seferlerinin başlatılması, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Türkiye-Ermenistan milli maçını izlemesi için Erivan’a gitmesi gibi faaliyetlerle Ermeni açılımı yapılmış fakat devamı gelmemiştir (Kodaman, 2013: 116). Türk-Ermeni ilişkilerinde, Türkiye’nin ilişkilerin iyileştirilmesi için attığı adımlar ve yapılan düzenlemeler hakkında geniş bilgi için, “Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri” adlı makaleye başvurulabilir (Bozkuş, 2013).

Dönemin Türkiye Devleti Başbakanı Recep Tayyip ERDOĞAN’ın 23 Nisan 2014 tarihinde ve bugünkü Türkiye Devleti Başbakanı Ahmet DAVUTOĞLU’nun, 23 Nisan 2015 tarihinde 1915 Olayları esnasında her iki taraf için, hayatını kaybedenler için taziye mesajı yayınlanmış olmasına rağmen Ermeniler, dünya

kamuoyunda Türkiye’yi zor durumda bırakmak için faaliyetlerine devam etmektedir (Kodaman, 2013: 116).

Tarihte yaşanan gerçeğin ortaya çıkması ve Türk-Ermeni ilişkilerinin normale dönmesi için Türkiye ve Ermenistan’ın diyalog sürecini tekrar başlatarak sorunun çözülmesi noktasında işbirliği yapmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, iki ülke arasında Zürih’te 31 Ağustos 2009’da imzalanan “Diplomatik ilişkilerin kurulması ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine dair protokoller” Ermeni Parlamentosu’nda reddedilmiştir (Bilgin, 2014: 6). Ermeni Diasporası ile Ermenilerin dünya kamuoyunda propaganda yaparak “soykırım yapıldığını” iddia etmesi ve hatta bazı ülkelerin tarih ders kitaplarında soykırım iddialarının yer alması, gelecekte daha geniş kitlenin, karşımızda yer almasına yol açacaktır. Bu nedenle Türkiye’de okutulan ders kitaplarının gözden geçirilmesi ve anlaşılabilir bir konu sistematığı içinde ele alınması gerekli görülmektedir.

2.1.2. Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretimi

2.1.2.1. Sosyal Bilgiler Öğretimi Programına İlişkin Genel Bilgiler

Sosyal Bilgiler, sosyal konuları içeren bilgiler (TDK, 1998: 2014) olarak tanımlanır. Sosyal Bilgiler eğitiminin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de, insanoğlunun var olduğu günden itibaren sosyal bilimler eğitimi başlamıştır. Çünkü yeme-içme, giyinme ve savunma gibi duyguların kazanılması toplum içinde yaşamak ile gerçekleşebilir (Sönmez, 2010: 5). Sosyal Bilgiler Kavramı ilk defa 1916 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri’nde Milli Eğitim Derneği Orta Dereceli Okulu Teşkilatlandırma Komisyonu Sosyal Bilgiler Komitesi tarafından “insana dair bilgiler” olarak tanımlanmış ve kullanılmıştır (Köstüklü, 2014: 17).

Sosyal sözcüğü, 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nde ve dünyada sosyal gerçek, sosyal kontrol, sosyal eğitim vb. reformların başında sıfat olarak kullanılırken daha sonra Sosyal Bilgiler kavramı olarak demokratik bir toplum için vatandaşlık eğitimi görevini üstlenmiş ve ülkelerin değerlerini öğretmek için kullandıkları bir kavram ve ders haline gelmiştir (Doğanay, 2008: 78).

Günümüzde Sosyal Bilgilerin amaçları, ülkelerin sosyoekonomik ve kültürel yapısına bağlı olarak farklılıklar gösterir (Demircioğlu, 2014: 11).

Sosyal Bilgilerin temel amacı genellikle vatandaşlık eğitimi olarak tanımlandığından tarihi olayların objektif olarak öğrencilere anlatılmasını ve değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır (Doğanay, 2008: 80).

Sosyal Bilgiler, insanı ilgilendiren dünya üzerinde gerçekleşen bütün olayları tanıtan, bu toplumun bir bireyi olarak vatandaşlık hak ve görevlerinin bilincinde olan sorumluluklarını bilen ve insan sosyal ve fiziki çevresi ile olan ilişkisini geçmişte, günümüzde ve gelecekteki etkileşimini ortaya koyan bilgiler bütünüdür (Oruç, 2008: 123). Sosyal Bilgiler dersinin en önemli amacı sorumluluklarını bilen, ahlaki değerlerle donatılmış iyi vatandaşlar yetiştirmektir (Köstüklü, 2014: 18).

Türk milli eğitim sisteminde kaliteli bir eğitim için yapılan program geliştirme çalışmaları sonucunda 2005-2006 eğitim öğretim yılında öğretim programlarında değişikliğe gidilmiştir. Sosyal Bilgiler Programı, ilköğretim 4-8. sınıflar düzeyinde diğer derslerle birlikte ilk dokuz becerinin yanında, kendine özgü altı beceriyi de kazandırma hedefi vardır. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında doğrudan kazandırılacak beceriler şu şekilde sıralanmıştır (Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB], 2005):

1. *Eleştirel Düşünme Becerisi*
2. *Yaratıcı Düşünme Becerisi*
3. *İletişim Becerisi*
4. *Araştırma Becerisi*
5. *Problem Çözme Becerisi*
6. *Karar Verme Becerisi*
7. *Bilgi Teknolojilerini Kullanma Becerisi*
8. *Girişimcilik Becerisi*
9. *Türkçeyi Doğru, Güzel ve Etkili Kullanma Becerisi*
10. *Gözlem Becerisi*
11. *Mekânı Algılama Becerisi*
12. *Zaman ve Kronolojiyi Algılama Becerisi*
13. *Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi*
14. *Sosyal Katılım Becerisi*
15. *Empati Becerisi*

Yukarıdaki becerilere Türk-Ermeni ilişkileri perspektifinde baktığımızda Sosyal Bilgiler ders kitaplarında herhangi bir kronolojik anlatım olmadığından

öğrenciye, “zaman ve kronolojiyi algılama becerisi” kazandırma ve kavramada zorluklara neden olacaktır. Ayrıca “değişim ve sürekliliği algılama becerisi” kazanması, tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen olaylara yer verilmediğinden öğrencilerin bu karşılaştırmayı yapmasını da zorlaştıracaktır.

Tarihsel düşünme becerisinin sistematik olarak geliştirilebilmesi ve tarihsel olayların öğrenilmesinde olayların belli bir zaman dilimine yerleştirilmesi gerekmektedir (Güven ve Arkadaşları, 2014: 29).

Sosyal bilgiler öğretim programlarında, sosyal bilgiler öğretimi aracılığıyla öğrencilere doğrudan kazandırılması gereken hedefler bulunmasına rağmen becerilerin kitap içeriklerinde konularla yeterince ilişkilendirilmediği görülmektedir (Mutluer, 2013: 357).

2.1.2.2. Türk Milli Eğitiminin Amaçları

Eğitim hakkı, T.C Anayasası ile güvence altına alınmış; eğitimin tür ve kademelerini ve işleyişe dönük esasları düzenleyen mevzuatla Türk Eğitim Sistemi bugünkü yapısını kurmuştur. Genel olarak toplumda eğitim aracılığıyla kazandırılması istenen bu nitelik ya da özellikler eğitimin genel amaçlarıdır. Türk milli eğitiminin temel amaçları, 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir (TTKB, 2005):

Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

- 1. (Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;*
- 2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse*

değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. *İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak; olarak geçmektedir.*

Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır (TTKB, 2005).

Milli Eğitim sisteminde, içerik hazırlanırken gelişme ve değişmelere yer verilmeli ve kişinin sürekli bir gelişim içinde olmasını sağlayacak müfredat hazırlanmalıdır (Sönmez, 2010: 57)

Milli Eğitimin sisteminde bu amaçların gerçekleşmesi bireylerin sahip oldukları değerlerin toplumsal düzenlemelerle bağlantılı olması gerekir (Güven ve Diğerleri, 2014: 361)

2.1.2.3. İlköğretimin Amaçları

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda İlköğretim Amaçları, Amaçlar ve Görevler başlığı altında 23. maddede şu şekilde ifade edilmiştir (TTKB, 2005):

1. *“İlköğretimin amaç ve görevleri, milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak,*
1. *Her Türk çocuğuna iyi bir vatandaş olmak için gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazandırmak; onu milli ahlak anlayışına uygun olarak yetiştirmek;*
2. *Her Türk çocuğunu ilgi, istidat ve kabiliyetleri yönünden yetiştirerek hayata ve üst öğrenime hazırlamaktır.*
3. *(Ek: 16/8/1997 - 4306/4 md.) İlköğretimin son ders yılının ikinci yarısında öğrencilere, ortaöğretimde devam edilebilecek okul ve programların hangi mesleklerin yolunu açabileceği ve bu mesleklerin kendilerine sağlayacağı yaşam standardı konusunda tanıtıcı bilgiler vermek üzere rehberlik servislerince gerekli çalışmalar yapılır.”*

İlköğretimin genel amaçları içerisinde verilecek değerlerin belirtilmesine rağmen, kazandırılacak değerlerin hangi düzey ve içerikte olacağını planlanmadığı ders kitaplarına yansımaktadır (Güven ve Diğerleri, 2014: 371). Bu durumda değerler eğitimi ile ilgili olarak “neyi öğrenmenin değerli veya gerekli olduğu” sorularına cevap bulmakta zorluklar yaşanacaktır (Cevizci, 2012: 276).

2.1.2.4. Sosyal Bilgiler Öğretiminin Amaçları

İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 5., 6. ve 7. sınıflarda haftada üçer ders saati olmak üzere 108 saatlik bir ders süresi öngörülerek hazırlanmıştır (Genç ve Diğerleri, 2010: 14).

Sosyal Bilgiler Öğretim Programının genel amaçları şunlardır (Genç ve Arkadaşları, 2010: 14):

- 1. Özgür bir birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varır.*
- 2. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir.*
- 3. Atatürk İlke ve İnkılâplarının, Türkiye Cumhuriyetinin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrar; lâik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olur.*
- 4. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilir.*
- 5. Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder.*
- 6. Yaşadığı çevrenin ve dünyanın coğrafi özelliklerini tanıyarak, insanlar ile doğal çevre arasındaki etkileşimi açıklar.*
- 7. Bilgiyi uygun ve çeşitli biçimlerde (harita, grafik, tablo, küre, diyagram, zaman şeridi vb.) kullanır, düzenler ve geliştirir.*

8. *Ekonominin temel kavramlarını anlayarak, kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde ulusal ekonominin yerini kavrar.*
9. *Meslekleri tanır, çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli olduğuna inanır.*
10. *Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler, değişim ve sürekliliği algılar.*
11. *Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanır.*
12. *Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlâkı gözetir.*
13. *Birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri açıklarken, sosyal bilimlerin temel kavramlarından yararlanır.*
14. *Katılımın önemine inanır, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için kendine özgü görüşler ileri sürer.*
15. *İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, lâiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçleri ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenler.*
16. *Farklı dönem ve mekânlardaki toplumlararası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz eder.*
17. *İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.*

Sosyal Bilgiler müfredatı ile amaçları arasında uyum olması gerekmektedir. Tarih konularının öğretiminde öğrencinin psikolojik durumu dikkate alınmalıdır. Çocuklar 14-16 yaşına gelinceye kadar soyut işlemler dönemini tamamlamadıkları için kuramsal olan tarih konularını öğrenmede yetersiz kaldığı öne sürülmektedir (Güven ve Diğerleri, 2014: 29). Bu açıdan bakıldığında ortaokul dönemindeki çocukların bu yaşlara gelmeden önce tarih bilincinin oluşturulması gerekmektedir. 8-14 yaş çocuklar geçmişin farkında olduğu gibi zaman konusunda da güçlü bir kavrayışa sahiptirler (Güven ve Diğerleri, 2014: 29).

Türk-Ermeni ilişkileri 8. sınıfta ağırlıklı olarak işlendiğinden, 6. ve 7. sınıflarda 1915 öncesi tarihsel süreç içinde verilmediğinden Sosyal Bilgiler Öğretim Programının “Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar,

nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler, değişim ve sürekliliği algılar.” ilgili maddesinin gerçekleşmesi zorlaşacaktır. Öğrencinin farklı dönemler arasında bağlantı kurabilmesi için tarihi olayların öncesini ve sonrasını bilmesine bağlıdır. Bu açıdan geçmişin iyi bilinmesi gerekir. Geçmiş olmadan tarihte neden-sonuç bağlantısı kurulamaz (Köstüklü, 2014: 21).

2.1.2.5. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretiminin Amaçları

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ortaokullarda 8. sınıf, liselerde 11. sınıf bazında ve üniversitelerde de tüm bölümlerde zorunlu ders olarak okutulmaktadır (TTKB, 2005).

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi öğretim programı 8. sınıfta haftada üçer ders saati olmak üzere öğretim yılı boyunca 108 saatlik bir ders süresi ön görülerek hazırlanan bir programdır (Başol ve Arkadaşları, 2013: 34).

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi'nin genel amaçları MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 14 madde olarak belirlenmiştir (Başol ve Arkadaşları, 2013: 34).

- 1. Atatürk'ün üstün askerlik, devlet adamlığı ve inkılapçı niteliklerini öğrenerek onun kişilik özelliklerini örnek alır.*
- 2. Millî Mücadeleden hareketle, Türk milletinin özgürlük, bağımsızlık, vatanseverlik, millî birlik ve beraberlik anlayışı ile her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğini kavrar.*
- 3. Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk İnkılabının tarihi anlamını ve önemini kavrar.*
- 4. Dönemin ağır şartları dikkate alınmak suretiyle, Türk inkılaplarının büyük güçlüklerle rağmen gerçekleştirildiğini kavrar.*
- 5. Türk Millî Mücadelesi ve İnkılabının, millî ve milletler arası özelliklerini kavrayarak, başka milletlerce de örnek alındığını fark eder.*
- 6. İnsan hakları, ulusal egemenlik, milliyetçilik, demokrasi, çağdaşlık, laiklik ve cumhuriyet kavramlarının Türk milleti için ifade ettiği anlamı ve bunların önemini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenler.*

7. Atatürk ilke ve inkılaplarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrar; laik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olur.
8. Atatürk'ün dünya görüşünü ve düşüncelerini benimseyerek Atatürkçü düşünce sisteminin bir savunucusu olur.
9. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir.
10. Ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinamik temelini Atatürk İlke ve İnkılaplarının oluşturduğunun bilincine varır.
11. Türkiye'nin jeopolitik önemini bölgesel ve küresel etkileri açısından değerlendirerek iç ve dış tehditlere karşı duyarlı olur.
12. Kanıta dayalı akıl yürütme yeteneklerini geliştirerek geçmişle günümüz arasında bağlantılar kurar ve bu bağlamda benzetmeler yapar.
13. Türk milletinin bir mensubu ve insanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.
14. Günümüze ve geleceğin sorunlarına Atatürkçü bir yaklaşımla çözümler getirebilecek tutum, davranış ve beceriler kazanır.

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi'nin kazanımları içerisinde Ermenilere ait herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Programın uygulanması ile ilgili olarak Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda, "öğretmene öneriler" bölümünün 13. maddesinde "Öğretmen, güncellik ilkesi gereği Ermeni iddialarını ele almalı, bu iddiaların tarihî gerçeklerle bağdaşmayan iddialar olduğunu açıklamalıdır" ibaresi bulunmaktadır" (Başol ve Arkadaşları, 2013: 35). Ders müfredatı yoğunluğuna bakıldığında öğretmenin bu konu üzerinde detaylı durması ve tarihsel süreç içerisinde Türk-Ermeni ilişkilerini ele alması mümkün olmadığından yüzeysel bir anlatım ile geçmek zorunda kalacaktır. Ayrıca dersin müfredatında Ermeniler ile ilgili herhangi bir kazanım da bulunmamaktadır.

2.1.3. Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitaplarında Türk Ermeni İlişkilerinin İşlenişi

Ders kitapları 4. sınıftan 8. sınıfa kadar Türk-Ermeni ilişkileri yönüyle incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda 4. ve 5. sınıf ders kitaplarında Ermeniler ile ilgili herhangi bir ibare bulunmadığı tespit edilmiştir.

2.1.3.1. MEB Yayınları (2014), İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

MEB yayınlarının ilköğretim 6. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı'nda, Büyük Selçuklu Devleti, 87. ve 95. sayfalar arasında işlenmiştir. Fakat bu konu içerisinde Ermenilere değinilmemiştir. 88. sayfada Selçuklu hükümdarı Melikşah konuşturulmuştur. Melikşah'ın "Devletimin geniş sınırları içinde pek çok milleti bir arada huzur içinde yaşatmaya çalıştım." (Komisyon, 2014a: 89) sözüne istinaden burada Selçuklulardan önce Bizans toprakları içinde yaşayan Ermeniler ve Selçuklular döneminde Ermenilerin durumları kıyaslamalı bir şekilde örnekler verilerek anlatılması yerinde olacaktır. Böylece birlikte yaşama kültürü ve Türklerin kendi toprakları içinde yaşayan farklı milletlere nasıl davranıldığı konusunda bilgiler verilmesi sağlanacaktır. Ayrıca Bizans'ın kendi ve halkına ve diğer milletlere nasıl davranıldığı konusunda bilgilere yer verilmelidir. Bu konulara yer verildiğinde Türklerin merhameti, hoşgörüsü, insana değer verme, inanca saygı, millet şuuru gibi özellikleri de bu vesile ile öğrencilere aktarımı sağlanmış olacaktır.

İlgili kitabın 89. sayfasında Atatürk'ün büyük devletler kuran atalarımızın büyük uygarlıklar kurduğu ve bunun araştırılarak yeni nesillere aktarılması gerektiği ifade edilmiştir. Yine aynı sayfada Utkan KOCATÜRK'ün Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri kitabındaki "Büyük devletler kuran atalarımız, büyük kapsamlı uygarlıklara sahip olmuştur. Bunu aramak, incelemek, Türklüğe ve dünyaya bildirmek bizler için bir borçtur." sözüne atıfta bulunulmuştur (Komisyon, 2014a: 89). Türklerin dünyaya anlatılması, kendi bünyesindeki milletler ile olan ilişkisi birlikte yaşama ve hoşgörüsüne dikkat çekilerek sağlanabilir.

91. sayfada Büyük Selçuklu Devleti'nin düğün geleneklerine örnek verilmiştir (Komisyon, 2014a: 91). Ermeni Milleti'nin düğün geleneklerinden de bir örnek verilerek kültür etkileşimindeki benzerliklere dikkat çekilmelidir.

5. Ünite olan “Ülkemiz ve Dünya” başlığı altında “Uluslararası İlişkilerimiz” konusunda 136. sayfada “Komşu Devletler ile Barış İçinde Yaşama” ile ilgili “Komşularıyla ve bütün devletlerle iyi geçinmek, Türkiye siyasetinin esasıdır. Bu ilkenin bütün devletlerce siyaset esası sayılmasıyla ki, uygarlık için ve milletlerin mutluluk ve refahı için en gerekli olan barış kararlılık kazanmış olur.” sözüne atıfta bulunulmuş ama somut bir örnek verilmemiştir (Komisyon, 2014a: 136).

Türkiye’nin komşu devletler ile olan Türkiye Gümrük Kapıları Haritası 141. sayfada verilmiştir (Komisyon, 2014a: 136). Bu haritada bütün kapılar açık görünürken Ermenistan ile olan Akyaka ve Alican Sınır kapıları “Kapalı” olarak gösterilmiştir (bkz: Ek-1). Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel sürecini bilmeyen bir öğrenci Ermenistan ile olan sınır kapılarının kapalı olmasını kavraması çok zordur. Ayrıca bu ünite de sürekli olarak komşu ülkeler ile iyi geçinilmesi ve barış teması üzerinde duruluyor olması burada çelişki oluşturmaktadır. Bu kapının niçin kapalı olduğuna dair herhangi bir soru da bulunmamaktadır.

Uluslararası ilişkilerimiz konusunda, TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü ve Teşkilatı) ve TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) tarafından yapılan çalışmalar; 140. sayfada, Suriye ile yapılan havayolu aracılığı ile yolcu taşımacılığında vizenin kaldırılması ve gümrük kapılarındaki dış ticaret hareketliliği gibi örnekler verilerek komşu ülkeler ile yapılan dış ticarete vurgu yapılmıştır (Komisyon, 2014a: 140). Bazı komşularımız ile olan ilişkilerimiz 2015 yılı itibari ile sıkıntılı bir süreç içine girmiş olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda ders kitaplarının güncel olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ders kitaplarında dikkat çeken en önemli ayrıntılardan biri de kullanılan gazete ve internet haberlerinin güncel olmamasıdır. Genellikle 2009 ve 2010 yıllarına ait olduğu tespit edilmiştir.

“Toplumlar Arası Etkileşim” konusunda 23 Nisan Çocuk Şenliği ile ilgili örnek verilmiştir. Bu etkinliğe farklı ülkelerin katılmasının bir kaynaşma olduğuna değinilmiştir (Komisyon, 2014a: 144). Her yıl kutlanan ve öğrencinin öğrencilik hayatı boyunca katıldığı bu etkinlik yerine Türk toplumlarında bir arada yaşamış farklı milletlerden ve kültürel etkileşimlerden örnekler verilmelidir.

Demokrasinin Serüveni adlı 6. ünite deki Türklerde Demokrasi adlı konuda 1876’da Meşrutiyet’in ilan edilmesi sonucu yapılan seçimlerde Meclis-i Mebusan için seçilen 115 milletvekilinden bahsedilmiştir (Komisyon, 2014a: 155). Burada farklı milletlerden Rum, Sırp, Ermenilerden de milletvekilleri seçildiğinin belirtilmesi gerekmektedir.

MEB yayınlarına ait ilköğretim 6.sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı'nda Ermenilerle ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

2.1.3.2. Erol Ünal Karabıyık, İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı Evren Yayıncılık(2014a)

Ünal KARABIYIK'ın Evren yayınlarına ait ilköğretim 6. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı'nda Ermeniler ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Evren yayınlarına ait ders kitabında kullanılan görsel materyallerin MEB yayınlarına göre daha güncel olduğu görülmektedir (Karabıyık, 2014a).

E. Ünal KARABIYIK'ın, Evren yayınlarına ait ilköğretim 6. sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı'nda Ermenilerle ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

2.1.3.4. MEB Yayınları (2014b), İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

MEB yayınlarına ait ilköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı'nda, "Türk Tarihinde Yolculuk" başlıklı 3. ünite "Türklerin Yeni Yurdu Anadolu" konusunun 55. sayfasında; "Kars sınırları içinde yer alan Ani Kalesi Alparslan tarafından fethedilmiştir. Alparslan Ani'ye bir mescit inşa ettirmiş burada yaşayan Hristiyanlara da dinlerini yaşama özgürlüğü vermiştir." ifadesi kullanılmıştır. Hemen arkasında "Alparslan'ın Hristiyanlara dinlerini yaşama özgürlüğünü tanınması Anadolu'nun fethine nasıl katkıda bulunmuş olabilir?" sorusuna yer verilmiştir (Komisyon, 2014b: 55). Burada konu biraz daha açılarak Hristiyan olan Ermenilerden bahsedilmesi yerinde olacaktır. Çünkü Ermeniler aynı dine mensup oldukları Bizans İmparatorluğu'ndan zulüm görmüş, fakat aynı dine mensup olmadıkları Türklerden de hoşgörü gördüğü anlatılmalı ve birlikte yaşama kültürüne vurgu yapılmalıdır.

İlgili ünitenin "Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu'da Siyasi Birliği Kuruyor" konusunda Süleyman Şah konuşturulmuştur. Süleyman Şah'ın "Askerlerime ve halkıma karşı doğruluk ve adaletten ayrılmamaya çalıştım. Böylece Müslüman olmayan halkın da devlete bağlılığını sağladım. Bizans'ın kötü idaresi yüzünden

perişan olan halk, huzura kavuştu” ifadesi kullanılmıştır (Komisyon, 2014b: 58) Burada Müslüman olmayan halkın durumu hakkında da açıklık getirilmesi gerekmektedir.

“Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu’da Siyasi Birliği Kuruyor” konusunda 58. sayfada kullanılan resmin (bkz: Ek-2) altına “Haçlılar geçtikleri yerlerde yaşayan halka inanç farkı gözetmeksizin zarar vermişlerdir”, ifadesi geçmektedir (Komisyon, 2014b: 58). Niçin sorusu sorularak cümleye açıklık getirilmesi uygun olacaktır. Haçlıların bu halka niçin zarar verdiği örnekleriyle açıklanmalıdır. Bu tarz bir anlatım Türklerin Müslüman olmayan milletlere karşı gösterdiği hoşgörünün daha net anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kullanılan resim ise şiddet içerdiğinden ders kitabından tamamen çıkarılması uygun olacaktır.

“Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu’da Siyasi Birliği Kuruyor” konusunda sayfa 63’te Osman Bey’in topraklarında yaşayan halka adaletli davrandığını ve kasabalarda Müslümanların yanında gayrimüslimlerin de rahatlıkla alışveriş yaptıkları ifade edilmiştir. Zarara uğrayan bir Rum vatandaşın hakkının kendisine ödendiğine dair örnek verilmiştir. (Komisyon, 2014b: 63). Ermeniler ile ilgili herhangi bir örnek kullanılmamıştır.

“Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinin “Farklılıklara Rağmen” konusunda 76. sayfada “İstanbul’da çok sayıda cami ile birlikte Rum, Ermeni, Katolik kiliseleri ve sinagoglar bulunmaktadır.” (Komisyon, 2014b: 76) cümlesinde Ermeni ifadesi kullanılmıştır. Hoşgörü ve adalet anlayışından bahsedilmiş fakat somut örneklerle ortaya konulamamıştır. Burada Millet-i Sadıka olarak bilinen ve yıllarca Osmanlı Devleti himayesinde yaşamış olan Ermenilerin inanç, dil, kültür örnekleri de verilmelidir. Böylece hem Osmanlı Devleti’nin hoşgörü ve adalet anlayışı hem de kültürel etkileşimi en güzel şekilde ortaya konulmuş olacaktır. Bu tarz bir anlatımla öğrenciler Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel sürecini iyi okuyacak ve ileride 1915 Olaylarının nasıl gerçekleştiğini kavramasını kolaylaştıracaktır.

“Lale Devri: Avrupa’ya Açılan Kapı” konusunda 84. sayfada “Osmanlı Devleti’nde Rumca, Ermenice, İbranice, gibi dillerde eserler matbaalarda basılırken Türkçe eserlerin basılabileceği bir matbaa yoktu.” cümlesinde Ermeni ifadesi kullanılmıştır (Komisyon, 2014b: 84).

“Yeni Kurumlarla Değişen Toplum Hayatı” konusunun 90. sayfasında Osmanlı Devleti’nde yayımlanan ilk Türkçe Resmi Gazete olan Takvim-i Vekayi Gazetesi ile ilgili bölümde Ermeni ifadesi geçmektedir. “Gazete zaman içinde ülke

içinde yaşayan farklı milletlerin de okuyabilmesi için Arapça, Rumca, Ermenice ve Fransızca olarak da yayımlanmıştır.” cümlesinde geçmekte olup herhangi bir açıklama bulunmamaktadır (Komisyon, 2014b: 84).

MEB yayınlarına ait ilköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı’nda 62. ve 95. sayfaları arasında Osmanlı Devleti’nin 1299 kuruluşundan itibaren 1900’lü yıllara kadar geçen süreç ele alınmıştır. Ermeniler ifadesi iki yerde geçmiş olup Türk-Ermeni ilişkilerine değinilmemiştir. Osmanlı döneminde Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan askeri, sosyal, kültürel, ekonomik ve hoşgörü kültürü yok sayılmıştır. Türk-Ermeni ilişkilerinin anlaşılması bu dönemlerin iyi anlaşılmasından geçtiği göz ardı edilmiştir.

MEB yayınlarına ait ilköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı incelenmiş olup 96. sayfasında, “Üç Dinin Temsilcisi İftarda Buluştu.” başlıklı etkinlikte sadece Ermeni Vekili Aram Ateşyan’ın ismi geçmektedir (Komisyon, 2014c: 96).

2.1.3.5. Erol Ünal Karabıyık, İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı-Evren Yayıncılık(2014b)

Evren yayınlarına ait ilköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı’nda “Türk Tarihinde Yolculuk” adlı 3.ünitenin “Hoşgörünün Adresi: Osmanlı” konusunun 60. sayfasında Osmanlı toplumu, Müslim (Müslüman topluluklar) ve Gayrimüslim (Müslüman olmayan topluluklar) diye ikiye ayrılmıştır. Gayrimüslim toplulukların daha çok Rum, Yahudi, Ermenilerden oluştuğu ifade edilmiştir (Karabıyık, 2014b: 60). Ayrıca 61. sayfada Osmanlı Devleti içinde yaşamış milletlerin içerisinde Ermeniler de zikredilmiştir. İlgili sayfada kullanılmış olan resim (bkz: Ek-3) bir Yahudi ailesine ait olmasına rağmen belirtilmemiş, sadece “Her millet kendi kıyafetini giyerdi.” ibaresi yazılmıştır (Karabıyık, 2014b: 61). Takdir edilmelidir ki, öğrencilerin bunun Yahudilere ait bir kıyafet olacağını bilmesi çok zordur. Çünkü Osmanlılardaki Müslüman kıyafetleriyle benzerlikler göstermektedir. Burada Türk, Ermeni ailelerinden örnekler verilip giyim kuşamdaki benzerliklere dikkat çekilmelidir. Toplumların birbirinden etkilendiklerine örnek verilmelidir. Öte yandan hoşgörü temasının kullanıldığı bu konuda, Ermenilerden çok fazla bahsedilmemiştir. Sadece Rumlardan özet birkaç örnek sunulmakla yetinilmiştir.

“Etkileşim Kaçınılmaz Oldu” ünitesinde (Karabıyık, 2014b: 68); Türk-Ermeni Kültürel etkileşimi konusu ve yaşantıları işlenmelidir. Türklerin ve Ermenilerin yaşantılarından benzerliklere örnek verilmelidir.

Ayrıca ilgili ders kitabının 152. sayfasında Birinci Dünya Savaşı’nda açılan Kafkasya Cephesi konusu işlenmiş ama Ermenilere değinilmemiştir. 155. sayfada Birinci Dünya Savaşı işlenmiş olmasına rağmen Ermeniler ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır (Karabıyık, 2014b: 152-155).

Erol Ünal Karabıyık’ın ilköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Öğrenci Çalışma Kitabı da incelenmiş olup Ermenilerle ilgili herhangi bir konu veya ifade bulunmamaktadır.

2.1.3.6. Samettin BAŞOL ve Arkadaşları, İlköğretim 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi MEB Yayınları (2013a)

Başol ve Arkadaşlarının, MEB yayınlarına ait İlköğretim 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı’nda, “Milli Uyanış: Yurdumuzun İşgaline Tepkiler” başlıklı 2. ünitenin 34. sayfasında; “Osmanlı Devleti Hangi Cephede” konusunun “Zorunlu Göç, Neden?” alt başlığında Türk-Ermeni ilişkilerine değinilmiştir. Ermeni asıllı bestekar Bimen Şen’in “Yüzüm şen, hatıram şen, meclisim şen...” şiir sözüne atıfta bulunulmuştur (Başol ve Diğerleri, 2013a: 34). Birinci Dünya Savaşı’yla Osmanlı Devleti’ni paylaşmak isteyen İtilaf Devletleri’nin Osmanlı bünyesinde yaşayan çeşitli din ve ırktan mensup olan vatandaşları isyana teşvik ettiği ifade edilmiştir. Bu isyan hareketlerinin başında da Ermenilerin geldiği tespitine yer verilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 34).

İlgili 8. sınıf ders kitabında Ermeni sorunu başlangıcı şu şekilde ifade edilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 34):

“Ermeniler yüzyıllardır (1876’ya kadar) Osmanlı Devleti’ne bağlılığını en uzun süre koruyan gayrimüslim topluluktu. 19. yüzyıl sonlarında Anadolu’da yaşayan Osmanlı vatandaşı Ermeniler, ayrı bir devlet vaadi ile özellikle Rusya ve İngiltere tarafından Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtılmış, isyana teşvik edilmişlerdir. Ermeni isyanları siyasi amaçlı bir başkaldırıdır. Çeşitli çetelere katılarak silahlanan Ermeniler 1890’lı yıllarda isyanlar çıkarmışlar, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Kafkas Cephesi’nde Türk ordusuna karşı Rusya’nın yanında yer almışlar ve bölge halkına

zarar vermişlerdir. Osmanlı Devleti 15 Nisan 1915 tarihinde Van'da ve ilerleyen günlerde çeşitli şehirlerde çıkan isyanlar üzerine, 27 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskân Kanunu çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu kanunla ordunun ve bölge halkının güvenliği için bazı Ermeniler, ülkenin güvenli bölgeleri olan Suriye ve Irak'ın kuzey vilayetlerine göç (Tehcir) ettirmişlerdir.“

Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nde Van'daki Ermeni İsyanına şahit olan bir yabancı, bir Türk ve bir Ermeni vatandaşının duygularını belirten konuşmalarına şu şekilde yer verilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 34):

“Ermeniler Osmanlı Devleti'nin kendilerinin yerlerinin değiştirilmesini emretmeden 1 ay önce Van'da isyan çıkarmışlardı. Bu da şunu gösteriyor ki Van'daki bu isyan verilen bir emrin sonucu değildir aksine bu emir isyan sonucunda verilmiştir.(Erickh FEİGL, araştırmacı)

Doğrusunu istersen Van'da aklı başında Ermenileri isyana taraftar değildi. Çünkü niye isyan etsin? Her şey Ermenilerin elinde idi, bütün servet Ermenilerindi. Hınçak Taşnak komiteleri kurulunca esnafı zorla isyana teşvik ettiler. Katılmayanlara hain gözüyle baktılar.(Osman GEMİCİOĞLU, Van'da yaşayan bir Türk)

Ah o sebep olanlar ah, eviniz yıkılsın. Güzel güzel yaşıyorduk. Müslümanların süremediği sefayı biz sürüyorduk. Bizim gençlerimizi kandırarak kendi emelleri uğruna çalıştırdılar. Şimdi her birimiz dünyanın bir yerindeyiz. (Karapit NEDENİYAN, Kapalıçarşı'da bir halıcı)”

Ayrıca Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermeni nüfusuna değinilmiş. Tehcir esnasında ölen Ermenilerin ölüm sebebi üzerinde durulmuş. İhmali olan devlet görevlilerinin yargılandığı ifadesi aşağıdaki şekilde geçmektedir (Başol ve Diğerleri, 2013: 34).

“Osmanlı imparatorluğunun resmi istatistiklere göre 1914'teki nüfusu 13.339.000'dir. Bu nüfusun 1.234.671'i Ermeni idi. Sevk ve İskân uygulamasındaki yerleri değiştirilen nüfusunun sayısı ile ikamet ettikleri yerler bellidir. Bu kayıtlar Osmanlı arşivlerinde mevcuttur ve her araştırmacıya açıktır.

Tehcir sırasında Osmanlı Devleti birçok tedbir aldı. Örneğin Ermenilerin iase ve güvenliği için büyük harcamalar yapıldı, yerleşebilmeleri için kredi sağlandı. Ancak bazı Ermeniler, salgın hastalıklar ya da göç esnasında yapılan hırsızlık saldırıları sonucunda hayatlarını kaybetti. Göç sırasında ihmali görülen yetkililer ya da kabilelere saldıranlardan yakalananlar mahkemede yargılandı.”

Başol ve Arkadaşlarının ilgili ders kitabınının 34. sayfasında “Rusların yanında Türk ordusuna karşı savaşıyan bir grup Ermeni” açıklamasıyla bir resme (bkz: Ek-4) yer verilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013: 34). Konunun sonunda “Yukarıdaki alıntılardan yola çıkarak Ermeni isyanlarının hangi sebep ya da sebeplerle çıktığı söylenebilir?” sorusu sorulmuştur (Başol ve Diğerleri, 2013a: 34).

Belirtilen kitapta konunun bütünlüğüne baktığımızda, Ermenilerin Osmanlı Devleti’nde 1876’ya kadar barış içinde yaşadıkları dış devletlerin teşviki ile isyana giriştikleri anlatılmıştır. Fakat yüzyıllarca barış içinde yaşayan bir topluluk çok kısa bir süre içinde dış devletlerin oyununa niçin geldiği, memnun olduğu Osmanlı idaresine karşı niçin isyana giriştiği konusunda detaylandırma yapılmamıştır. Konunun iyi anlaşılması için Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel bir süreç içerisinde hoşgörü, kültür, inanç perspektifinden bakılması gerekmektedir. Ermeniler ile ilgili 1876 öncesi yaşamına ilişkin bilgi verilmezken, sonrasında yaşanan olaylara ağırlık verilmiştir. Tarihi olaylarda neden-sonuç ilişkisine dikkat edilmediğinden öğrencilerin değerlendirilme yapması zorlaşacaktır.

Mondros Ateşkes Anlaşması’ndan sonra işgal edilen yerler ile ilgili bir harita (bkz: Ek-5) verilmiş olup Ermeniler tarafından işgal edilen Kars ve Sarıkamış sarı renk ile gösterilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 38). Konunun devamında Ermeniler ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

İlgili ders kitabında “Cemiyetler” konusunda “Ateşkesten sonra memleketin iç durumu nasıldı?” sorusuna cevap olarak Ermenilerle ilgili şu ifadeler kullanılmıştır (Başol ve Diğerleri, 2013a: 39):

“Rum ve Ermeniler, Mondros Ateşkesi’nin ardından İtilaf Devletleriyle işbirliği içine girerek yüzyıllardır huzur içinde yaşadıkları vatan topraklarının bölünmesi için çalışmalara katıldılar. Mavri Mira ve Pontus cemiyetleri, Rumların Osmanlı topraklarına yönelik amaçlarını gerçekleştirmek için kurdukları en önemli iki cemiyettir. 1877 yılında İsviçre’de kurulmuş olan Hınçak Komitesi ile Tiflis’te kurulan Taşnak Komitesi “Taşnak-Sütyun” adı altında; Çukurova, Erzurum, Bitlis, Van, Elazığ, Diyarbakır dolaylarında bir Ermeni Devleti kurmak amacıyla faaliyette bulunuyordu. Özellikle Ruslar ve Fransızlardan destek alarak bu bölgelerde karışıklıklara neden oluyordu.”

Zorunlu göç konusunda olduğu gibi Ermenilerle ilgili konular tekrarlanmış ve dış güçler tarafından kışkırtılarak isyan ettikleri vurgulanmıştır. Türk-Ermeni ilişkilerinin sadece askeri ve siyasi yönünden bahsedilmiştir.

“Cemiyetler” konusunun sonundaki “Anadolu’nun işgali karşısında İstanbul Hükümeti’nin sessiz kalması ve Rum ve Ermenilerin de işgalcilerle işbirliği yapması karşısında Türk halkı ne yaptı?” değerlendirme sorusunda Ermenilerden bahsedilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 39). 40. sayfada “Cemiyetler” konusunda Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti’nin kurulma sebebi olarak Rum ile Ermenilere karşı mücadele için kurulduğu belirtilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 40).

Belirtilen ders kitabınının 53. sayfasında “Sevr Antlaşması’na göre Osmanlı Devleti” haritasında Wilson ilkesine göre tasarlanan Ermenistan, harita (bkz: Ek-6) üzerinde gösterilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 53).

Genel anlamda 2. ünite de Ermenilerle ilgili konu bulunmasına rağmen ünite değerlendirmesinde Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili soru bulunmamaktadır.

Başol ve Arkadaşlarının, MEB yayınlarına ait ilköğretim 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı’nın 3. ünite “Ya İstiklal, Ya Ölüm!” konusunda 58. sayfasında Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması’nın ardından Türk halkının Doğu Anadolu’da Ermenilere karşı savaştığı anlatılmıştır. Rusya ve İngiltere’nin Ermenilere Doğu Anadolu’yu verme vaadiyle silahlandığı ve kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı ifade edilmiştir. Ayrıca Rusya’nın Doğu Anadolu’da ilerleyişini fırsat bilen Ermenilerin isyan ettiği ve katliamlara giriştiği ifade edilmektedir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti tarafından Tehcir kanunu çıkartılarak güney vilayetlerine göç ettirildiği ifade edilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 58). Yine aynı sayfada Rusların Bolşevik İhtilali sebebiyle Anadolu’dan çekilmesi üzerine 28 Mayıs 1918’de merkezi Erivan olan bir Ermeni Devleti kurulmuş, Anadolu’da boşalan yerlere Ermenilerin yerleştiği üzerinde durulmuştur. Ermenilerin saldırıya geçmesi üzerine Kazım Karabekir komutasındaki Türk Ordusunun sefer düzenlenmeye karar verdiği anlatılmaktadır (Başol ve Diğerleri, 2013a: 58).

Ayrıca Atatürk’ün önemli eserlerinden olan Nutuk kitabından Ermeniler ile ilgili şu şekilde bir alıntıya yer verilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 58):

“... Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan beri Ermeniler, gerek Ermenistan içinde gerek sınıra yakın yerlerde, Türkleri toplu olarak öldürmekten bir an geri durmuyorlardı. 1920 yılının sonbaharında Ermenilerce yapılan zulümler dayanılmaz bir kerteğe geldi ve Ermenistan seferine karar verdik...”

9 Haziran 1920’de, Doğu Anadolu Bölgesi’nde seferberlik ilan ettik. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’yı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziranında Ermeniler, Oltu’da kurulan mahalli Türk yönetimine karşı hareketle o bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığımız tarafından Ermenilere 7 Temmuz 1920’de bir ultimatoma verildi.

Ermeniler aynı şekilde hareketlerine devam ettiler. Sonunda seferberlikten üç buçuk dört ay sonra, Ermenilerin Kötek ve Bardiz bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize taarruzu ile savaşa başlandı.”(Nutuk’tan uyarlanmıştır. s.332.)”

Sözü edilen ders kitabınının 59. sayfasında bilgi notu bölümünde “Bunları biliyor musunuz?” sorusuna; “Kazım Karabekir Paşa, Ermenilerin yaptığı saldırılar nedeniyle öksüz kalan çocuklar için okul ve yetimhane açtırmıştır. Ordudaki bazı subayları da çocuklara eğitim vermek üzere görevlendirmiştir.” cevabı verilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 59). Şehit aile çocuklarınının eğitim gördükleri bir resme yer verilmiştir (bkz: Ek-7).

Belirtilen ders kitabında, “İlk Zaferimiz” adlı konuda Ermenilere çok fazla yer verilmiştir. Tarihsel bağlantılara dikkat edilmemiş. Zorunlu Göç konusundaki konuların tekrarından öteye geçilmemiştir. Ayrıca kullanılan resimler Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili değildir. Bu kısımda görüleceği üzere ders kitabı verimli kullanılmamıştır. 82. sayfada “Ünite Değerlendirmesi” bölümünde “Ermenilerin Kars, Gümrü, Sarıkamış gibi şehirlerimizi işgal etmelerinin sebebi nedir?” sorusu sorulmuştur. 83. sayfada da çoktan seçmeli bir soru sorularak Doğu Cephesinde Ermenilere karşı başarılı olunmasında etkili olan faktör sorulmuştur (Başol ve Diğerleri, 2013a: 83).

İlgili ders kitabınının 7. ünitesi olan “Atatürk’ten Sonra Türkiye: İkinci Dünya Savaşı başlığında “Türkiye’ye Yönelik Tehditler” konusunda “Türk-Ermeni İlişkileri” yan başlığı ile bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümde Atatürk’ün 1 Mart 1922 tarihinde TBMM, Üçüncü Toplanma Yılı Açılış Konuşmasında Ermeni Sorunu hakkındaki konuşmasına şu şekilde atıfta bulunulmuştur (Başol ve Diğerleri, 2013a: 206):

“Ermeni Meselesi” denilen ve Ermeni milletinin gerçek çıkarlarından ziyade dünya kapitalistlerin ekonomik çıkarlarına göre halledilmek istenen mesele, Kars Antlaşması’yla en doğru çözüm şeklini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın dostluk bağları memnuniyetle tekrar kuruldu.”

Aynı konunun 206. sayfasında Ermeniler ile Türklerin 19. yüzyılın son çeyreğine kadar barış içinde yaşadıkları ifade edilmiş, 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik akımı sonucunda dış devletlerin teşviki ile ayaklandıklarını ve ilişkilerin bozulduğundan bahsedilmiştir. Osmanlı Devletini bölmek isteyen Rusya ve İngiltere’nin Ermenileri amaçları doğrultusunda kullandığı ve isyana teşvik ettiği ifade edilmiştir. Doğu Anadolu’da bir devlet kurmak için teşkilatlandıkları, saldırılarda buldukları, suikastlar yaptıkları belirtilmiştir. Bazı Ermenilerin Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını fırsat bilerek karışıklıklar çıkardıklarını, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Ermenilerin bunu fırsat bilerek saldırılarını artırdığı ve Rusya ile birlikte hareket ettikleri ifade edilmiştir. Saldırı ve faaliyetleri artınca Sevk ve İskan Kanunu çıkartılarak Ermeniler güney vilayetlerine yerleştirilmek üzere gönderilmiştir. Bu göç esnasında gerekli tedbirlerin alındığı ifade edilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013: 206). 206. sayfanın devamında Birinci Dünya Savaşı sonunda Kafkasya’da kurulan Ermenistan Devleti’nin Doğu Anadolu’ya saldırması üzerine Kazım Karabekir komutasından Osmanlı Ordusu tarafından yenilgiye uğratılmış ve Gümrü Antlaşması imzalanarak barış sağlandığı ifade edilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 206).

İlgili ders kitabının 206. sayfasında “Efsane ve Gerçekler: Türk-Ermeni İlişkileri” adlı bir kitabın kapağının görüntüsü verilerek “Kitaba neden “Efsane ve Gerçekler” adı verilmiş olabilir?” sorusu sorulmuştur (Başol ve Diğerleri, 2013a: 206). Kitap kapağında bulunan bir resimde (bkz: Ek-8) toplu şekilde öldürülmüş insanların görüntüsü verilmiş olup, ortaokul çağındaki öğrencinin yaşına da uygun değildir. Kullanılan bu görsel Türk ve Ermeni toplumunda kin ve nefret duygusunun daha da artırılmasına neden olacaktır.

MEB yayınlarına ait ilköğretim 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı’nın 207. sayfasında 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile Türkiye Ermenistan sınırı belirlendiği ifade edilmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013a: 207). Cumhuriyet kuruluşundan sonra da Ermenilerin faaliyetlerine ara vermeden devam ettiği ve diplomatlarımıza yönelik 1970’li yıllarda suikastlara başladığı ve

1980’li yıllara kadar devam ettiği ifade edilmiştir. Şehit edilen diplomatlarımız ile ilgili bazı örnekler ve gazetelerde yayınlanan haberlerine yer verilmiştir. Sonuç olarak 1915 Olaylarının asılsız olduğu ve arşivlerin araştırmacılara açık olduğu belirtilerek konu sonlandırılmıştır (Başol ve Diğerleri, 2013a: 207).

Belirtilen ders kitabında, Ermenilerden 7. ünite olan Atatürk’ten Sonra Türkiye: İkinci Dünya Savaşı başlığında “Türkiye’ye Yönelik Tehditler” konusunda “Türk-Ermeni İlişkileri” ile ilgili iki sayfa bilgi verilmesine rağmen ünite değerlendirmesinde Ermenilerle ilgili herhangi bir soru sorulmamıştır. Diplomatlarımızın Ermeni terör örgütleri tarafından şehit edildiği ifade edilmiştir. Fakat Ermenilerin bu faaliyetleri niçin yaptığı neyi amaçladıkları konusunda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Türk-Ermeni ilişkileri “Zorunlu Göç” ve “İlk Zaferimiz” konularında olduğu gibi tekrar edilmiş olup konu bütünlüğü bulunmamaktadır. Türk-Ermeni ilişkilerinin kültürel, sosyal, ekonomik boyutlarına değinilmemiş, konular sadece savaş boyutunda kalmış ve somut hale getirilmemiştir. 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı ile liselerde okutulan 11. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı birbirinin tekrarı konumunda olmuştur.

Türk-Ermeni ilişkileri dünya kamuoyunda tartışma konusu iken ders kitaplarında yeterince ve sağlıklı bir şekilde ele alınmaması konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Kullanılan görseller amaca hizmet etmemekte sadece görüntü oluşturmaktadır.

Başol ve Arkadaşlarının, Öğrenci Çalışma Kitabı da incelenmiştir. Kitabın 32. sayfasında “Osmanlı Devleti’nin Ölüm Fermanı Sevr” konulu 13. etkinlik içerisinde Ermenilerin Doğu Anadolu’da bir Ermeni Devleti kuracağından bahsedilmektedir (Başol ve Diğerleri, 2013b: 32).

İlgili kitabın 118. sayfasında “Türkiye’yi Tehdit Eden Güçler ve Milli Güvenlik” konulu 9. etkinlikte; ülkemize yönelik tehdit unsuru olarak “Ermeni Meselesi” verilmiş, devlet ve vatandaşın yapması gereken görevlerin yazılması istenmiştir (Başol ve Diğerleri, 2013b: 118). Bununla birlikte Öğrenci Çalışma Kitabı’nın verimli kullanılmadığı da gözlemlenmektedir. Türk-Ermeni ilişkilerine farklı bir boyut kazandıracak ve öğrenciyi düşünmeye sevk edecek sorular sorulmamıştır.

2.1.3.7. Salim ÜLKER, İlköğretim 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı Semih Ofset S.E.K. Yayınları (2014a)

Salim ÜLKER'in Semih Ofset S.E.K. Yayınları'na ait İlköğretim 8.sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı, Talim Terbiye Kurulu'nun 31.05.2013 tarih ve 29 sayılı kararıyla 2014-2015 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

Ders kitabı, Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili konuların işlenip işlenmediği yönüyle incelenmiştir. Kitabın 2. ünitesinde, "Kuvayı Milliye Ruhü ve Cemiyetler" konusunun 32. sayfasında Ermenilerin ve Fransızların işgaline karşı Kilikyalılar Cemiyeti'nin kurulduğundan bahsedilmektedir (Ülker, 2014: 32). 33. sayfada da Hınçak ve Taşnak-Sütyun Cemiyetlerinin Ermeniler tarafından Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmak için kurulduğu ifade edilmiştir (Ülker,2014: 33).

Salim ÜLKER'in ders kitabında 3. ünite "Ya İstiklal, Ya Ölüm! Ünitesinin "Kurtuluş Savaşı" konusunda "Doğu Cephesi" yan başlığında Rusya ve İngiltere'nin Ermenilere Doğu Anadolu'yu verme vaadiyle silahlandığı ve kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı ifade edilmiştir. Ayrıca Rusya'nın Doğu Anadolu'da ilerleyişini fırsat bilen Ermenilerin isyan ettiği ifade edilmektedir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti tarafından Tehcir Kanunu çıkartılarak güney vilayetlerine göç ettirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Ermenilerin tekrar saldırılara başladığı anlatılmıştır. Silahlı çetelerin olduğu ifade edilmiş ve Atatürk'ün Nutuk eserine atıfta bulunulmuştur. Kazım KARABEKİR komutasındaki Türk Ordusu ile Ermenilerin yenilgiye uğratıldığı ve Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasıyla Ermeni sorunun çözüldüğü ifade edilmiştir (Ülker, 2014: 47).

Belirtilen ders kitabının 48. sayfasında, güneyde Fransızların Ermenileri silahlandığı ve yöre halkına zulmettiği ifadeleri yer almaktadır (Ülker,2014: 48). 56. sayfada 13 Ekim 1923'te Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Kars Antlaşması'nın imzalanmasıyla Doğu sınırlarımızın bugünkü halini aldığı ifade edilmiştir (Ülker, 2014: 56).

İlgili ders kitabında "Atatürk'ten Sonra Türkiye: İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası" adlı ünite "Türkiye'ye Yönelik Tehditler" konusunda Türk-Ermeni ilişkilerine değinilmiştir. Burada Ermenilerin Bizans hâkimiyetinde yaşadığı, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya gelişi ile hoşgörü ortamına kavuştuğu

yüzeysel ve genel cümleler kullanılarak anlatılmıştır. Ayrıca Osmanlı devleti içinde en dürüst ve çalışkan bir millet olduğu için Ermenilerin birçok imkândan faydalandığı, devlete bağlılığından dolayı “Millet-i Sadıka” yani sadık millet olarak anıldığı ifade edilmiştir (Ülker, 2014: 178).

Salim ÜLKER’in ders kitabının son bölümünde ise daha önceki konularda anlatılanlar tekrar edilmiş, Ermenilerin 19. yüzyıl sonlarında ayaklandığı ve Birinci Dünya Savaşı esnasında yaptıkları saldırılardan dolayı göç ettirilmelerine karar verildiği anlatılmıştır. Ermenilerin zorunlu göç esnasında ülkenin içinde bulunduğu durum, savaş, kıtlık, salgın hastalıklar, İttihat Terakki Partisi’nin bazı üyelerinin hataları ve çete saldırıları sonucu ölümlerin yaşandığı belirtilmiş olup Ermenilerin bu ölümleri soykırım olarak nitelendirdiklerine değinilmiştir. Ermenilerin 1970’li yıllardan itibaren Türk temsilciliklerine saldırılar düzenleyerek 46 Türk diplomatı öldürdüğü ifade edilmiştir. Saldırıları ile ilgili iki gazete haberine yer verilmiştir (Ülker, 2014: 178). Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde en büyük engelin dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Ermenilerin soykırım iddiaları oluşturduğu belirtilmiş ve Türkiye’den haksız isteklerde buldukları ifade edilmiştir. Tartışma başlığında “Ermeni iddiaları karşısında ülkemiz haklılığını ortaya koymak için neler yapmalıdır? Tartışınız.” sorusu sorulmuştur (Ülker, 2014: 178). Bu soru aslında çalışmanın özeti hükmündedir. Ders kitapları verimli bir şekilde kullanılırsa Türk-Ermeni ilişkilerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

ÜLKER’in, ders kitabının 182. sayfasında Kafkaslar konusunda Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerin iyi olduğu fakat Ermenistan ile önemli siyasi, tarihi ve kültürel sorunların olduğu belirtilmiştir (Ülker, 2014: 182). Türk-Ermeni ilişkileri tarihsel bir süreç içerisinde sosyal, kültürel, hoşgörü perspektifinden anlatılmadığı için bu sorunlar devam etmektedir. Tarihte, Türkler ve Ermenilerin bir arada yaşama, sosyal, kültürel alanda birçok benzerliklerin varlığı göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Salim ÜLKER’in, ilköğretim 8.sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğrenci Çalışma Kitabı da incelenmiştir. Öğrenci Çalışma Kitabı’nın 32. sayfasındaki “Osmanlı Devleti’nin Ölüm Fermanı Sevr” etkinliğinde bir dilsiz Türkiye haritası verilmiş ve Sevr Antlaşması’na göre hangi devletin nereyi işgal etmek istediğinin harita üzerinde gösterilmesi isteniyor. Verilen bilgi notunda Sevr Antlaşması maddeleri içinde “Doğu Anadolu’da Ermeni Devleti kurulacak.” ibaresinde Ermenilerden bahsedilmiştir. 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük

Dersi Ders Kitabı'nda Türk-Ermeni ilişkilerine geniş yer verilmesine rağmen Öğrenci Çalışma Kitabı'nda yeterince yer verilmediği gözlemlenmiştir (Ülker, 2014b:32). Bu durum, Öğrenci Çalışma Kitabı'nın verimli kullanılmadığının göstergesidir.

2.2. İlgili Araştırmalar

Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili çok sayıda makale ve tez çalışması bulunmaktadır. Yapılan literatür araştırmasında ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl işlendiği veya nasıl işlenmesi gerektiği konusunda bir çalışma ortaya konulamamıştır. 1915 Ermeni Olaylarının temelinde yatan kanun ve uygulamalara ilişkin İstanbul ve Kars illerindeki İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin bilgi düzeylerini ölçmek amacıyla 2009 yılında bir doktora çalışması bulunmaktadır. 8. sınıf öğrencilerine anket uygulanarak Ermenilere bakış açısı öğrenilmeye çalışılmıştır (Kop, 2009).

Murat YILDIRIM'ın 1930-2000 yılları arasında "Lise Tarih ve Cumhuriyet Tarihi ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili ayrıntılı bir Yüksek Lisans çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkilerinin ele alınışı incelenmiştir. Özellikle, ülkenin içinde bulunduğu siyasi duruma göre, ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin ele alınış şeklinin de değiştiği üzerinde durulmuştur. Türk-Ermeni ilişkilerinden öte tarih konularının ders kitaplarında yer alış şekli ele alınmıştır (Yıldırım, 2007).

Bu çalışmaların dışında ortaokul ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl işlendiği veya nasıl işlenmesi gerektiği konusunda yeterli düzeyde akademik çalışma bulunmamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu bölümünde araştırmanın modeli ve yöntemi evren ve örnekleme, verilerin toplanması üzerinde durulmuş ve verilerin değerlendirilmesi aşamasında yapılan çalışmalara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

Bu Araştırmada 2014-2015 eğitim öğretim yılında ortaokul 5., 6. ve 7. sınıflarda okutulan Sosyal Bilgiler ile 8. sınıflarda okutulan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl ele alındığı araştırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle araştırmada tarama modelleri kullanılmıştır. Karasar'a (2011: 77) göre;

“Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Tarama modellerinde amaçların ifade edilişi genellikle, soru cümleleri ile olur. Bunlar: “ne idi?”, “nedir?”, ne ile ilgilidir?”, ve nelerden oluşmaktadır?” gibi sorulardır.”

şeklinde tanımlanmıştır.

Araştırmada, literatür taraması, tarihsel yöntem, belge tarama yöntemi kullanılarak inceleme yapılmıştır. Literatür taraması, araştırılan bir konuya ilişkin bilgileri bulmayı sağlayan, araştırmaya kuramsal bir temel kazandıran ve çalışmaların sonuçlarını görmemizi sağlayan bir yöntemdir (Büyüköztürk ve Diğerleri, 2011: 43). Tarihsel yöntem, geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilişkisi yönünden incelenmesi yöntemi olup, “geçmişte ne oldu?” sorusuna cevap aramak için kullanılan bir yöntemdir (Büyüköztürk ve Diğerleri, 2011: 18). Bu yöntem kullanılarak taranan bilgiler eleştirel bir gözle incelendikten sonra analizi, sentezi yapılır ve rapor edilerek çalışma tamamlanır. Belgesel tarama, “var olan kayıt ve

belgeleri inceleyerek veri toplamayı, belli bir amaca dönük olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsayan” bir yöntem olarak tanımlanır (Karasar 2011:183).

Araştırmada, Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarında işlenirken, ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitapları, bazı kriterlere göre incelenmiş ve ders kitabı içeriğindeki bilgilerin analizi yapılmıştır. Ders kitapları incelenirken kullanılan kriterler ve dikkat edilen dayanak noktaları şunlardır:

- 1- Büyük Selçuklu Devleti öncesinde Bizans ve Sasani (İran) Devletleri dönemindeki Ermenilerin tarihçesi hakkında bilgi verilmiş midir?
- 2- Büyük Selçuklu döneminde Ermeniler hakkında bilgi verilmiştir?
- 3- Osmanlı Devleti döneminde Ermeniler hakkında bilgi verilmiştir?
- 4- Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Türk-Ermeni İlişkileri sosyal, kültürel, ekonomik vb. açıdan ele alınmış mıdır?
- 5- Türk-Ermeni İlişkileri 1876 yılına kadar olan süreçte birlikte yaşama perspektifinden bakılmış mıdır?
- 6- Ermeni sorunun ortaya çıkış nedenleri hakkında bilgi verilmiş midir?
- 7- Ermeni sorunun ilk ortaya çıktığı 1878 Berlin Antlaşması hakkında bilgi verilmiş midir?
- 8- Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan Sevk ve İskan Kanunu içeriği hakkında bilgi verilmiş midir?
- 9- Sevk ve İskan Kanunu uygulanmasında ortaya çıkan olumsuzluklar her iki devlet açısından ele alınmış mıdır?
- 10- Ermeni isyanlarını başlatan çete veya komiteler hakkında bilgi verilmiş midir?
- 11- Milli Mücadele döneminde Ermeni Sorunu hakkında bilgi verilmiş midir?
- 12- Cumhuriyet sonrası Ermeni Sorunu hakkında bilgi verilmiş midir?
- 13- 2007 ve sonrası Türk ve Ermeni ilişkileri ile ilgili politikalara yer verilmiş midir?
- 14- Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili görsellere ders kitaplarında yer verilmiş midir?

Bu kriterler göz önünde bulundurularak ders kitapları incelenmeye çalışılmış ve inceleme sonucunda tarih öğretimi perspektifinde değerlendirme yapılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmada 2014-2015 eğitim ğretim yılında ortaokul 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ve 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçölük Dersi ders kitaplarında Türk- Ermeni ilişkilerinin işlendiği yerler incelenmiştir.

Araştırmada ders ve çalışma kitapları incelenmiştir. Toplam onaltı kitap ele alınmıştır. 5. sınıf ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerine hiç değinilmemiştir. 6. sınıf Sosyal Bilgiler ğrenci alışma Kitabı (MEB yayınları), 6. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı (Evren yayınları), 6. sınıf Sosyal Bilgiler ğrenci alışma Kitabı (Evren yayınları), 7. sınıf Sosyal Bilgiler ğrenci alışma Kitabı (Evren yayınları) incelenmiş olup Ermenilerle ilgili herhangi bir konunun bulunmadığı tespit edilmiştir.

6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı (MEB yayınları), 7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı (MEB yayınları), 7. sınıf Sosyal Bilgiler ğrenci alışma Kitabı (MEB yayınları), 7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı (Evren yayıncılık), 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçölük Dersi Ders Kitabı (MEB yayınları, 2013), 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçölük Dersi ğrenci çalışma kitabı (MEB yayınları 2013), ilköğretim 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçölük Dersi Kitabı (Semih Ofset S.E.K. yayınları), ders kitapları Türk-Ermeni ilişkileri yönünden incelemiştir. Örneklem olarak Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] Yayınları, Evren Yayınları, Semih Ofset S.E.K. yayınları tarafından basılan kitaplar seçilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Yapılan araştırmada elde edilen verilerin toplanması “belge tarama yöntemi” kullanılarak yapılmıştır. Daha önce araştırma modeli ve yönteminde bahsedildiği gibi belge tarama yöntemi, “Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamayı, belli bir amaca dönük olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsayan” bir yöntem olarak kullanılır (Karasar, 2011:183).

Araştırmada öncelikle incelenecek ders kitapları ve müfredatları temin edilmiştir. Ders kitapları incelemesi öncesi Ermeni tarihi, Türk-Ermeni ilişkileri konusu ve tarih ğretimi ile ilgili kitap ve makaleler temin edilmiş, okunmuş ve gerekli görölen notlar fişlenmiştir. Konu ile ilgili okumalar yapıldıktan sonra ön bilgi oluşturulmuş ve inceleme alanı bölümlere ayrılmış ve kullanılacak kaynaklar

taranarak fişlenmiştir. Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi müfredat ve öğretim programı araştırılarak gerekli notlar çıkarılmış ve fişleme çalışması yapılmıştır.

2014-2015 eğitim öğretim yılında okutulan kitaplar sayfa sayfa incelenmiş, Türk-Ermeni ilişkileri konularına ilişkin okumalar yapılmış ve gerekli notlar tutularak kayıt altına alınmıştır. Araştırmanın model ve yöntemindeki ölçütler esas alınarak değerlendirilmiştir.

Araştırmada konu ile ilgili kitap ve makaleler okunmuş, Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili elde edilen notlar fişlere yazılmış ve gerekli sınıflandırmalar yapılarak çalışmanın yazma aşamasına geçilmiştir.

3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırmada, Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarında nasıl ele alınabileceğini ortaya koymak için, konu ile ilgili yapılan tarama sonucunda elde edilen kaynaklar, gerekli okuma ve fişleme yapıldıktan sonra sıralanmış ve yazım aşamasına geçilmiştir.

Ders kitaplarında gerekli okuma ve inceleme yapıldıktan sonra çıkarılan fişlerden elde edilen bilgilerin değerlendirilmesine ve çözümlenmesine başlanmıştır. Daha önce belirlenen ölçütler ışığında ders kitaplarında bu ölçütlerin kullanılıp kullanılmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ders kitabında yer alan Türk-Ermeni ilişkileri bölüm sonunda tarih öğretimi perspektifinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Değerlendirme sonucunda, Türk-Ermeni ilişkilerinin hoşgörü, kültür ve ortak acılar esas alınarak ders kitaplarında nasıl ele alınacağı konusunda yorumlamalar yapılmıştır.

4. BULGULAR ve YORUMLAR

4.1. İncelenen Ders Kitaplarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

İncelenen ders kitaplarının genelinde Türklerin, Ermeniler ile olan ilk karşılaşması Büyük Selçuklu Devleti dönemine rastlamasına rağmen bu konuda herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmüştür. 11. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya girişleri ile birlikte Ermeniler, Türklerin hoşgörüsünden etkilenmiş ve Selçuklu devletine bağlı bir millet olmuşlardır.

Selçuklu Devleti'nden bahseden 6. Sınıf ders kitabında; birçok milletin bir arada huzur içinde yaşadığı anlatılmış, fakat bu milletlerin kimler olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ermenilerin Bizans ve Selçuklu dönemi yaşantısı verilmediğinden öğrencilerin ders kitabında durum kıyaslaması yapmasına imkân vermemektedir. Bizans'ın Ermenilere nasıl davrandığı verilmiş olsaydı, Türklerin, Ermeni milletine karşı tutumu, hoşgörüsü, insana değer verme, inanca saygı ve millet şuuru gibi özellikleri de bu vesile ile öğrencilere aktarımı sağlanmış olacaktı.

Ortaokul 6. sınıf ders konuları içerisinde Türkiye'nin komşuları ile barış endeksli bir politika izlendiği ifade edilirken Türkiye'nin gümrük kapılarını gösteren haritada Ermenistan ile olan Gümrük kapıları "Kapalı" olarak gösterilmiştir. (bkz: Ek-1) Bu konunun geçtiği üniteye komşu ülkelere iyi geçinme ve barış politikası temaları ile çalışılmaktadır.

Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında ise Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri konusu bulunmasına rağmen Ermenilerden bahsedilmemiş, tüm milletleri ilgilendiren genel ifadeler kullanılmıştır. Türklerin, Hristiyanlara dinlerini yaşama özgürlüğü tanınması ifadeleri kullanılırken örneklere de yer verilmesi gerekirdi. Ermeniler aynı dine mensup oldukları Bizans İmparatorluğu'ndan zulüm görmüş, aynı dine mensup olmadıkları Türklerden ise hoşgörü gördüğü anlatılmalı ve birlikte yaşama kültürüne vurgu yapılması yerinde olacaktır.

MEB yayınlarına ait 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında öğrencinin yaşına uygun olmayan ve öğrencide ön yargı oluşturacak şiddet içerikli bir resim

kullanılmıştır (bkz: Ek-2). Geçmişten günümüze kalan görsel materyaller, insanları yanıltmak veya bir ön yargı oluşturmak amacıyla yapılmış olabilir (Demircioğlu, 2014: 158). Resimdeki içerikler yaşanmış bir deneyimi de ifade etmektedir. Bu dönemdeki çocuklar somut düşünmeden soyut düşünmeye yeni geçtiği bir dönemdir. Görsele çok önem verirler (Yavuzer, 2013:195). Bu gelişim döneminde şiddet içeren resim kullanımı çocuğun gelişimini olumsuz yönde etki yapacaktır. Şiddet içeren bu resmin (bkz: Ek-2) ders kitabından tamamen çıkarılması uygun olacaktır. Hoşgörü temalarının işlendiği konularda bile Ermenilere değinilmediği görülmüştür.

Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında “Türk Tarihi’ne Yolculuk” ünitesinde Türklerin, 1071 Malazgirt Savaşı’ndan 1918’li yıllara kadar geçen tarihi süreci ele alınmış olmasına rağmen Ermeni ifadesi iki yerde kullanılmış, buna rağmen Türk-Ermeni ilişkilerine değinilmemiştir. Ders kitabında kullanılan “Hoşgörünün Adresi: Osmanlı” konusunda kullanılan görsel (bkz: Ek-3) Osmanlı Devleti’nde yaşayan bir Yahudi ailesine ait olmasına rağmen hangi millete ait olduğu belirtilmemiştir (Karabıyık, 2014c: 61). Fakat Ek-3’deki resim ile birlikte Ermeni ve Türk ailelerine ait resimlerin kullanılması Türk, Ermeni ve Rum aileleri karşılaştırmasına ve giyim kuşam arasındaki benzerliklere dikkat çekilmesine imkan sağlayacaktır.

Genel anlamda 7. sınıf konularında Ermeniler ifadesi birçok yerde kullanılmış ama Türk-Ermeni ilişkilerine yer verilmemiştir. Hoşgörü ve adalet anlayışının işlendiği konularda da somut örneklerle bulunmamaktadır. Selçuklu ve Osmanlı Devleti ile ilgili konular işlenirken Türk-Ermeni ilişkileri siyasal, sosyal, kültürel açıdan ele alınmamıştır. Türk-Ermeni ilişkilerini anlatan görsellere de 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer verilmediği görülmüştür.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi 8. sınıf ders kitabında Türk-Ermeni ilişkilerine geniş yer verilmiştir. 1915 ve sonrası Türk-Ermeni ilişkileri işlenmiş, fakat 1915 öncesi hakkında yeterince bilgi verilmemiştir. Ermeni sorununun başlangıcı olan 1878 Kıbrıs ve Berlin Antlaşmalarıyla ilgili bir bilgiye de yer verilmemiştir. Sadece 19. yüzyılın sonuna kadar barış içinde yaşadığı ifade edilerek bir genelleme yapılmıştır. Ermenilerin, dış devletler tarafından isyana teşvik edildiği ve emelleri uğruna kullandıkları ifade edilmiştir. Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı esnasında Anadolu’da çıkardıkları isyanlar ve Türklere karşı yaptıkları saldırılar sebebiyle Sevk ve İskan Kanunu ile göç ettirildikleri anlatılmış olup kanunun içeriği ve Ermenilerin gönderildikleri yer hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Ermenilerin bu tehcir esnasında ölen Ermeni vatandaşlarını dünya

kamuoyunda “soykırım” olarak kabul ettirmeye çalıştığı ve bunun asılsız olduğu konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Ders kitaplarında, Ermenilere bir “soykırım” olmadığı bunun asılsız olduğu konusunda bir savunma durumu söz konusudur. Böyle bir anlatımdan dolayı sorun tam olarak anlaşılammaktadır.

Konunu bütünlüğüne baktığımızda Ermenilerin Osmanlı Devleti’nde 1876’ya kadar barış içinde yaşadıkları, fakat yüzyıllarca barış içinde yaşayan bir topluluk çok kısa bir süre içinde memnun olduğu Osmanlı idaresine karşı niçin isyana giriştiği konusunda detaylı bir anlatıma gidilmemiştir. Osmanlı Devleti içinde yaşayan toplam Ermeni nüfusu hakkında da bilgi verilmiş. Tehcir esnasında Ermenilerin ölüm sebebi üzerinde durulmuş olup ihmali olanlar ile ilgili işlem yapıldığı ifade edilmiştir. Konunun iyi anlaşılması için Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel bir süreç içerisinde hoşgörü, kültür ve inanç perspektifinden bakılması gerekmektedir. Ermeniler ile ilgili 1876 öncesi yaşamına ilişkin bilgi verilmezken sonrasında yaşanan olaylara ağırlık verilmiştir. Herhangi bir tarihi olayı başarılı bir şekilde öğrencinin kavraması gerekiyorsa neden-sonuç, motivasyon empati kavramlarını bilmesi yerinde olacaktır (Güven ve Diğerleri, 2014: 119).

(Başol ve Diğerleri, 2013) ile (Ülker, 2014) ders kitaplarına göre Milli Mücadele Dönemi 1919 sonrası Güneydoğu ve Doğu Anadolu’daki Ermeni faaliyetlerine, saldırılarına yer verilmiş ve yapılan savaş ve antlaşmalardan bahsedilmiştir. 3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması ve 13 Ekim 1921’de imzalanan Kars Antlaşması ile Ermeni sorununun ortadan kalktığı ifade edilmiştir.

“Atatürk’ten Sonra Türkiye: İkinci Dünya Savaşı” ünitesinde Ermeniler, “Türkiye’ye Yönelik Tehditler” konusunda ele alınmıştır. 1970’li yıllarından başlayarak dünyanın değişik yerlerinde Ermeni komitelerinin çok sayıda Türk diplomatları öldürdüğü ifadelerine yer verilmiş ve asılsız soykırım iddialarını kabul ettirmeye çalıştıklarından söz edilmiştir. Ayrıca T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı’nda (Başol ve Diğerleri, 2013: 206); kullanılan resim (bkz: Ek-8) öğrencinin yaşına uygun olmadığı gibi Ermenilere karşı kin ve nefret duygusunun daha da artmasına neden olacaktır.

Ortaokul 6. 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında konunun pekişmesini sağlayan veya öğrenilip öğrenilmediğini ölçen değerlendirme soruları da yeterince kullanılmamıştır. Bazı yerlerde hiç kullanılmadığı görülmüştür. Oysaki “Her ünitenin sonunda, o üniteye kazandırılmak istenen hedef davranışların her biriyle ilgili en az üç soru bulunmalıdır.” (Sönmez, 2010: 59).

Çalışma kitapları da amaca hizmet etmediği görülmüştür. Sosyal Bilgiler dersinde kullanılan Öğrenci Çalışma Kitabı ile ilgili yapılan bir araştırmada öğretmen ve öğrencilerin çalışma kitabını etkin olarak kullanmadığını, müfredat konularından uzak olduğu, etkinliklerin konuyu kapsamadığı ve ders süresi dikkate alınmadan hazırlandığından amaca hizmet etmediği tespitlerine yer verilmiştir (Yıldırım, 2014). Türk-Ermeni ilişkilerinin öğrenilip öğrenilmediğini tespit edilmesi ancak konu sonunda verilecek olan değerlendirme sorularına bağlıdır. Sorular yorumlayıcı ve kapsayıcı olmalıdır.

Genel olarak bakıldığında Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarında tarihsel süreç içerisinde kronolojik olarak anlatılmadığı, 1915 ve sonrası ile sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Ermenilerin, 1915 öncesi Türkler ile olan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerine yer verilmemiştir. Ermeni sorunun ilk ortaya çıktığı 1878 Kıbrıs ve Berlin Antlaşması üzerinde durulmaması, Sevk ve İskan Kanunu'nun içeriği konusunda bilgi verilmemesi, kanunun uygulanmasında yaşanan olumsuzlukların tek taraflı ele alınması konunun anlaşılmasında büyük bir sorun oluşturmaktadır. Görsel materyal yeterince yer verilmemiş, kullanılan görsellerde amaca hizmet etmemektedir. Ayrıca 2007 ve sonrası Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili politikalara yer verilmemiş olması da ders kitaplarının güncellikten uzak kaldığını göstermektedir. Ders kitapları arasında konuların anlatımı ve kullanılan görsellerde de farklılıklar bulunmaktadır.

4.2. Türk-Ermeni İlişkilerinin Ders Kitaplarında İşlenmesinin Tarih Öğretimi Perspektifinde Değerlendirilmesi ve Eleştiriler

Ders kitapları öğretimde en yaygın olarak kullanılan öğrenci ve öğretmene rehberlik yapan kaynaklardır. Ama uygulamaya bakıldığında ders kitaplarının standartlardan uzak olduğu, konuların çoğu zaman öğrencilerin zor anlayabileceği ancak yazarlar tarafından anlaşılabilir şekilde verildiği görülmektedir. (Güven ve Diğerleri, 2014: 34) Cumhuriyet ile birlikte ulus-inşa sürecinde yeni bir toplum oluşturmak için tarih yazımı ve öğretimi bir devlet politikası olarak ele alınmış. Devlet, ulusçu duyguları öğrencilerde oluşturmak amacıyla tarih ders kitaplarını kullanmıştır (Engin ve Şimşek, 2013: 199).

Ülke sorunlarının çözülmesi uluslararası arenada söz sahibi olunması ancak iyi bir neslin yetişmesinden geçebilir. Bu nesil ise ancak iyi bir eğitim sistemi toplumun gerçeğinden hareket etmek zorunda olduğu gibi gerçeğe dayanmayan ve ondan hareket etmeyen sistem de kısa zamanda yıkılmak zorunda kalır. (Sönmez, 1994: 18) Bu sebeple tarih öğretimi de iyi bir sistem üzerine kurulmalıdır

Öğrencilerin ön bilgileri ve hazır bulunuşları dikkate alınmaması metinlerin, görsellerin ve kazanımlara dikkat edilmemesi tarih konularını ele alan kitapların en önemli olumsuz yönüdür. Ön bilgiler ne kadar fazla ise akıl yürütmenin boyutu da o kadar farklılık kazanacaktır (Güven ve Diğerleri, 2014: 34).

Sosyal Bilgiler dersi içerisinde yer alan tarih konuları ders kitapları içerisinde verilirken; “Bugünü daha iyi değerlendirebilmeleri, için geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasi olayların sebepleri ve sonuçları üzerinde, günümüzle kıyaslama yaparak düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneğini geliştirmek” (Köstüklü, 2014: 28), için ortaöğretimdeki tarih öğretiminin vereceği bilgiler dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle geçmiş ile bağlantı kuramayan öğrencinin tarihsel olayları neden sonuç ilişkisi içinde değerlendirmesi de güç olacaktır. Tarihi, “geçmiş için geçmiş ile ilgilenme şeklinde değil, şimdi veya gelecek için geçmiş ile ilgilenme” şeklinde oluşan düşüncesi ile hareket edilmelidir (Engin ve Şimşek, 2013: 272). Ortaokulda verilen tarihsel konular, liselerde verilen tarih konuları ile bağlantılı olmalıdır.

Türk eğitim sisteminde ilkokul, ortaokul ve lisede görülen tarih konuları birbirinin tekrarı konumundadır (Köstüklü, 2014: 226). Öğrenci daha önce gördüğü dersleri tekrar alarak sınırları çizilmiş bir dairenin dışına çıkamamaktadır. Öğrenciler muhakeme yapamadığından olaylara farklı bir perspektiften bakamamaktadır. Türk- Ermeni ilişkileri konusunda öğrenci ortaokul 6. sınıftan itibaren konuyu aşama aşama öğrenerek bir ön bilgisi oluşacaktır. Ön bilgisi olan öğrenci olaylara farklı bir bakış açısı ile bakmaya ve düşünmeye başlayacaktır. Bu nedenle Ermenilerin Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri dönemindeki siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel özelliklerini bilmeyen bir öğrenci de 1915 Olaylarına tek taraflı bakacak, farklı açılardan bakmayı reddedecektir.

Ortaokul çağındaki çocuklar, kendi düşüncesi ile düşünebilir ve en iyi çözümü elde etmek için farklı çözüm metotları kullanarak problemleri çözebilir (Karaca ve İkiz, 2010: 103). Sınıflandırma ve nedensellik ilkelerini kullanarak geçmiş olayları değerlendirebilir (Karaca ve İkiz, 2010: 104).

Ortaokul 6. - 8. sınıf düzeyleri arasında okuyan ergenlik dönemi çocuklarda bilişsel gelişimde değişikliklerin olduğu dönemdir. Ergenin soyut düşünme yeteneği kazandığı bu dönemde dünyaya bakışı, problem çözme yeteneği, sorunlara bakış açısında değişimler olur ve gelecek ile ilgili akıl yürütme yapabilme yetisi kazanmıştır (Arı, 2005: 98). 11-12 yaşlarındaki çocuklar olasılığa dayalı akıl yürüterek olaylar ile ilgili farklı sonuçlara ulaşabileceğini ifade edilmiştir (Arı, 2005: 98)

İlköğretim ikinci kademe öğrencileri 6.-8. sınıf aralığında okuyan öğrencilerin, “bilgileri ve kavramları problem çözme stratejileri olarak organize edebilmek” ve “sorumluluk geliştirebilmek” gibi özellikleri vardır (Karaca ve İkiz, 2010: 176).

Bu kaynaklar ışığında tarih konularının öğretiminde öğrencilerin akıl yürütme yapabilmesi ve olayları kavraması için Türk-Ermeni ilişkilerinin başlangıcını bilmesi uygun olacaktır. Fakat ders kitapları genellikle 1915 Olayları ile sınırlı kaldığından ön bilgiye sahip olmayan öğrencilerin Türk-Ermeni ilişkilerine çok yönlü bakması mümkün görünmemektedir. Oysaki sürecin öncesi ve sonrası birlikte verildiğinde öğrencinin, muhakeme gücünü kullanarak Türk-Ermeni ilişkilerine çok yönlü bakması sağlanacaktır. Çünkü bu yaşlardaki çocuklar, problem çözme ve sorumluluk geliştirebilme özelliğine sahiptir.

Ortaokul çağında 11-14 yaş aralığındaki öğrenciler soyut düşünebilme becerisi kazandığından, Sosyal Bilgiler dersinde aklını kullanabileceği etkinliklerin sınıf ortamında kullanılması gerekmektedir (Sönmez, 2010: 148). Fakat ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili değerlendirme soruları bu ihtiyaca cevap vermemekte, genel ifadeler ile geçiştirildiği tespit edilmiştir. Ders kitaplarının yanında kullanılan çalışma kitaplarında da Ermeniler ile ilgili konuları kapsayan etkinlik ve değerlendirme soruları bulunmamaktadır.

Ortaokulda okutulan Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitapları incelendiğinde 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Selçuklu Devleti dönemi işlenirken, 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Osmanlı Devleti konusu işlenirken Türk-Ermeni ilişkilerinin işlenmemesi öğrencinin bir ön bilgi kazanmasını engellemiştir. İlk defa Türk-Ermeni ilişkilerini T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı'nda 1915 Olayları ile öğrenen öğrenci Ermeni çetelerinin yaptığı saldırı ve katliamları anlamakta zorlanacak ve tüm Ermenileri aynı kategoriye sokacak ve Ermenilere karşı olumsuz bir tutum içine girecektir.

Ders kitaplarında dikkat çeken problemlerden biri de, konuların askeri ve siyasal alanda yoğunlaşması, sosyal kültürel tarih konularına yer verilmemesi durumudur (Köstüklü, 2014: 215). Bu perspektifte baktığımız zaman “Bin yıllık birlikte yaşama tecrübesi” göz ardı edilmiştir (Arslan, 2013: 124). Türk-Ermeni ilişkileri askeri ve siyasal alanda yoğunlaştığından içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu bin yıllık süre içinde yaşanan güzellikler, komşuluk ilişkileri, inanca saygı, hoşgörü ortamı nazara verilerek farklı bir bakış açısı kazandırılması sağlanmalıdır. Böylece kin, nefret duyguları yerine birbirlerinin acılarına ortak olan, birbirlerini anlayan bir düşünce sistemi ortaya çıkacaktır.

Eğitim sistemimizde tarih konuları sürekli tekrarlanması, zamanla öğrencileri ezberciliğe sevk etmektedir. Oysaki İngiltere okullarındaki tarih müfredatı yıllara dağıtılmıştır (Köstüklü, 2014: 212, 213). Öğrenci gördüğü bir tarih konusu sonraki yıllarda görmemektedir. İlköğretimden üniversiteye kadar her öğretim basamağındaki tarih konusunu farklı olmakla birlikte birbirini tamamlayan program şeklinde uygulanmaktadır (Köstüklü, 2014: 213). Türkiye’deki ders kitaplarında da bu şekilde ele alınması tarihin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Ders kitaplarını, bilgisayar gibi sadece yükleme yapan bir araç gibi değil, aynı zamanda düşünenleri sorgulatan, akıl yürütmeyi teşvik eden bir kılavuz haline getirilmesi gerekmektedir. Harita, resim ve fotoğraf gibi destekleyici unsurlara da yer verilmeli, karşılaştırmalı grafik ve haritalar kullanıldığında öğrencinin dikkat ve motivasyonu artacaktır (Özbaran,2007: 253). Geçmiş dönemi anlatan fotoğraflar veya resimler tarihsel değeri olmakla birlikte geçmiş hakkında birçok konuyu öğrenmemize yardımcı olur. Bu tarz fotoğraflar pek çok soruya cevap vermemizi sağladığı gibi yeni sorulara sordurarak geçmiş hakkında bilinmeyen birçok tarihi gerçeği de öğrenmemizi sağlar (Danacıoğlu, 2010: 95). Grafik ve resimler, soyut fikirleri somutlaştırarak öğrenilmesini kolaylaştırır (Köstüklü, 2014: 135). Fakat Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan görseller amaca hizmet etmemektedir. Örneğin 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Hoşgörünün Adresi: Osmanlı” konusunda (Karabıyık, 2014: 61); kullanılan görsel (bkz: Ek-3) bir Yahudi ailesine aittir. Fakat ders kitabında hangi millete ait olduğu ifade edilmemiş, sadece “Osmanlılarda her millet kendi kıyafetlerini giyerdi” açıklamasıyla verilmiştir. Bu fotoğraf incelendiğinde Türk ailesinin giyim kuşamı ile benzerlik göstermektedir. Osmanlı Devleti’ndeki farklı farklı milletlere ait resimler birlikte kullanılmalı ve

giyim kuşam arasındaki benzerliklere vurgu yapılarak toplumlar arasında kültürel etkileşimden örnekler verilmelidir.

Anadolu'da yaşayan en eski yerli halklardan biri olan Ermenilerin içinden de birlikte yaşama tecrübesini gündemlerinden düşüren Taşnak-Hınçak çeteleri, çıkıp Müslüman ve Gayrimüslim halka baskı ve zulüm yaptığında, bu kötü örnekleri genelleyerek bir millete mal edilmemelidir. Türkiye'de de tarih yazımında bu genellemeleri yapan akademisyenler de bulunmaktadır (Arslan, 2013: 124-125). Tarih konuları da kitaplarda her yönüyle sistematik bir düzen içinde anlatılmalıdır. Tarih konuları her yönüyle tartışmaya açık olmalıdır. Aksi takdirde, tarihte yaşanmış olumsuzluklar tüm millete mal edilerek genellemeler yapılmasına neden olacaktır.

Dünya üzerinde milletler arasında yaşanan acılar, zulümler, katliamlar, sıkıntılar birbiri ile kıyas kabul eden bir yaklaşım ile ele alınmamalıdır. Acıların bir daha yaşanmaması için, son iki asırda kaybedilen insanlığın tekrar inşası için geçmişi hatırlamalı ve ortak bir tarih oluşturmak için olumlu örnekler üzerinden gidilmelidir (Arslan, 2013: 127).

Geçmişte okul, kültürü bir nesilden diğerine aktaran toplumsal bir kurum olarak görülürken, bugün çocukları yetişkin rollerine hazırlama görevini yapmaktadır (Yavuzer, 2013: 147). Zamanla yetişkin rolüne giren bu öğrencilere, geçmişte yaşanmış kötü hadiseler unutturulmamalı fakat kin ve nefret tohumları da ekmemeli, yaşanan güzellikler nazara verilerek acılar paylaşılmalıdır.

Tarih öğretiminde kullanılan iki yaklaşım vardır. Birincisi, gelenekçi anlayış olup, tarihin vatandaşlık ve kimlik aktarımı amacıyla öğretilmesidir. İkinci anlayış ise bilimsel düşünme ve üst düzey düşünme becerisi kazandırılmasına dayanan yöntemdir. (Demircioğlu, 2014: 13).

Bu anlayış doğrultusunda, öğrenciler tarih öğretiminde bilim adamlarının kullandığı bu yöntemle göre eğitilmelidir. Ayrıca öğrenciler tarihçilerin kullandığı tarihsel kaynakları kullanarak kendileri bilgiye ulaşmaları sağlanmalıdır. Bu yöntem sayesinde sonuç çıkarma ve yorumlama yapabilme gibi zihinsel becerileri de kazanacaktır (Demircioğlu, 2014: 13).

Sosyal Bilgiler dersine giren öğretmenler de uluslararası sorunlar karşısında duyarlı olmalı, özgür görüşünü öğrenciye yansıtmalı ve yeni ufuklar açmalıdır (Yavuzer, 2013: 160).

Avrupa Konseyi ve Danimarka Hükümeti'nin 1965 yılında düzenlenmiş olduğu Ortaöğretim Okullarında Tarih Öğretimi konulu toplantıda görüş birliğine

varılan maddelerden biri, “tarih öğretimi geçmişe dayalı olayların anlatımına dayanmalıdır.”(Demircioğlu, 2014: 14). Ortaokulda Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel süreci anlatılmadığında, ortaöğretime geçtiğinde öğrenci geçmiş ile gelecek arasında bağ kurmakta zorlanacaktır.

Ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkileri ele alınırken, geçmiş ile gelecek arasında bağ kurulmalı, düşmanlıklar yerine dostluklar ön plana çıkarılmalıdır. Ders kitaplarında savaşların olumsuz özellikleri üzerinde durulmalı ve geçmişte insanlığa nasıl zarar verdikleri anlatılmalıdır. Tarih tek taraflı olarak öğrenciye aktarılmamalı, geçmişteki bir sorunun olumlu veya olumsuz gelişimi hakkında görüş ve düşüncelerini değerlendirmelerine imkan sağlanmalıdır (Özbaran, 2007: 260).

Fakat Türkiye’deki eğitim sistemi öğrenciyi düşünmeye sevk etmek yerine bilgi hamalı bireyler haline getirmiştir. Bu açıdan baktığımızda, Türk-Ermeni ilişkileri Türkiye’de ders kitaplarında farklı boyutlarla ele alınması, sorunların çözümüne katkı sağlayacak ve Türkiye’yi uluslararası arenada çözümden yana olan barışçı profilini güçlendirecektir.

Bu bağlamda tarih öğretiminde olumlu örnekler üzerinde gidilmelidir. Çünkü okul, bireylerin mutlu olmak ve topluma uyum sağlamak amacıyla ihtiyaç duydukları konuları öğrenmeleri ile başarılı sayılır. (Yavuzer, 2013: 146).

4.3. Yeni Ünite Konuları Önerisi

4.3.1. 6. Sınıflar İçin Değerlendirme

Sosyal Bilgiler 6. sınıf dersinde Türk-Ermeni ilişkileri Selçuklu Devleti konusu içerisinde “Bizans ve Selçuklu Devleti Dönemi’nde Ermeniler ve Selçuklu Hoşgörüsü” konu başlığıyla ele alınıp içeriğinin genel yapısı Türk-Ermeni ilişkileri hoşgörü temalı anlatılmalıdır. Ayrıca içerik 6. sınıflara hitap edeceği için konular daha yumuşak ve açıklayıcı ele alınmalıdır.

Tarihsel konuların öğrenilmesi, kullanılan yöntemlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. 6. sınıf öğrencilerin öykülerle geçmiş ve tarih arasında ayırım yapabildiği ve tarihin dönüm noktasında bulunan savaşları anlamada başarılı

oldukları görülmüştür (Güven ve Diğerleri, 2014: 29). Konuların öyküleştirilerek anlatılması öğrenmeyi sevdirecek ve kolaylaştıracaktır.

Avrupa Konseyi ve Danimarka Hükümeti'nin ortaklaşa düzenlenmiş olduğu Ortaöğretim Okullarında Tarih Öğretimi konulu toplantıda görüş birliğine varılan maddelerden biri de “Müsamaha (Hoşgörü)” dür. Başka kültürlere ve milletlere karşı hoşgörülü olmanın öğretilmesinin tarih öğretiminin amaçlarından biri olarak ifade edilmiştir (Demircioğlu, 2014: 15).

Sosyal Bilgiler 6. sınıf Ders Kitabı'nda Ermenilerin Bizans-Selçuklu dönemindeki durumları karşılaştırmalı olarak hoşgörü merkezli ele alınması uygun olacaktır. İçerik konusunda nasıl bir düzenleme yapılabileceğini hoşgörü başlığı altında değerlendirebiliriz.

4.3.1.1. Hoşgörü Açısından Değerlendirilmesi

Ermeniler Selçuklu Devleti ile karşılaşmaya kadar birçok devletin egemenliğinde yaşamış, sürgün, baskı ve zulümlere maruz kalmıştır. Ermenilerin Selçuklularla karşılaşmadan önceki dönemlerde yaşadığı olumsuzluklar işlenmeli ki Selçuklu Devleti dönemindeki hoşgörü anlayışı daha iyi anlaşılsın. Ermenilerin aynı dine mensup olmalarına rağmen sadece mezhep farklılığı sebebiyle Bizans İmparatorluğu tarafından zulüm ve baskıya maruz kaldığı anlatılmalı. Daha sonra Türklerin Anadolu'ya girişi ile Ermenilerin huzura kavuştuğu vurgulanmalıdır.

Türklerin ve Ermenilerin yaşayışlarını hoşgörü açısından incelediğimizde; Ermeniler ile ilk dostluk ilişkileri Büyük Selçuklu Devleti döneminde olmuştur. Roma ve Bizans'ın Ermenileri yok etme politikasına karşın Selçuklu Devleti sahip çıkarak onların koruyuculuğunu üstlenmiştir. Türklerin Anadolu'ya gelişi ile beraber fethettikleri topraklarda bulunan farklı milletlere iyi davrandıkları, hoşgörü ve adalet anlayışıyla hükmettikleri bilinen bir gerçektir. Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümünde Ermenilerin matem tutmaları ve onu tatlı ve iyi bir zat olarak övmeleri Selçuklu Devleti'ne karşı, memnuniyetlerinin göstergesidir (Akyol, 2009: 18).

Türkler ve Ermeniler birbirlerinin dinine saygı duyarlardı. Sivas 1271 yılında Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Sivas'ta yapılan Gök Medrese yapısının

mimarının bir Ermeni olması aradaki ilişkinin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Sivas ilindeki Gök Medrese'nin, Ermeni vatandaşı olan Konyalı Galvian tarafından inşa edilmesi, iç içe yaşamın ve inançlara saygının göstergesidir (Başkal ve Arkadaşları, 2009: 108).

Selçuklu Devleti döneminde yaşanan hoşgörü ortamı Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti döneminde hoşgörü ortamının devam ettiğini dair sayısız örnek verilebilir. Örneğin; Türkiye Ermeniler Patriği Mesrob Mutafyan, Fatih Sultan Mehmet Han'ın hoşgörüsünü ve onlar için yaptığı sayısız iyilikleri unutmadıklarını ve İstanbul'a her gelişlerinde türbesini ziyaret ettiklerini ve Fatih dönemi barış ve hoşgörü ortamının geri gelmesini arzu ettiklerini dile getirmektedirler (Başkal ve Arkadaşları, 2009: 22). Osmanlı Devleti'nde bir çok milletten farklı yapıya sahip insanlara yapılan muamele ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hakimiyetindeki yirmi farklı topluma mensup halkın, yüzyıllarca kavgasız gürültüsüz bir arada yaşaması gibi örnekler, yabancıları Osmanlı Devleti'ne karşı hayran bıraktırmıştır (Kazıcı, 2007: 106). Müslümanlara tanınan birçok hak gayrimüslimlere de tanınmıştır. Hristiyan toplumun, kendi içlerindeki farklı mezheplere hayat imkanı tanımamasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar istedikleri gibi inancını yaşayabiliyordu (Kazıcı, 2007: 109). Aynı zamanda Gayrimüslimlerin dinî inançları ve ibadet yerleri devletin güvencesi altındaydı (Akis, 2006: 231).

Osmanlı Devleti'nin, hâkim olduğu bölgelerde yaşayan farklı dil, din, ırk ve kültür çevrelerini temsil eden toplumlara insanı insan yapan değerler sunmuştur. Kendi istekleriyle Osmanlı yönetimine katılmış olan farklı unsurların gerek yaşadıkları yerde ve gerekse devlet hayatının birçok kademesinde görevler verilmiştir (Yuvalı, 2007: 83).

Dünya tarihinde kurulmuş büyük imparatorlukların içerisinde, kendi tebaasından olan insanlara en iyi davranış içerisinde bulunan ve onlara hayat hakkı tanıyan devlet, Osmanlı Devleti'dir. Her ne kadar Osmanlı hakimiyeti sırasında değişik milletlerden olan tebaa arasında sıkıntılar yaşanmışsa da, hoşgörüden taviz verilmemiştir. Osmanlı Devleti'nde sadece Ermeniler değil Rumlar, Romenler, Bulgarlar, Yunanlılar, Sırp, Araplar ve daha pek çok kesim birlikte yaşamıştır (Halaçoğlu, 2007: 1).

Bu sebeplerden dolayı 6. sınıf ders kitaplarında ilk öncelik Türk-Ermeni ilişkilerin başlangıcı, yaşam şartları ve birbirlerine karşı davranışları (hoşgörülerini) ele alınmalıdır.

Ermenilerin Bizans öncesi ve sonrası durumu ile Selçuklu dönemlerinin karşılaştırması yapılmalıdır. Karşılaştırma sadece askeri ve siyasi değil, özellikle sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ele alınarak öğrencilerin muhakeme gücünü kullanmasına olanak sağlanmalıdır. Özellikle görsel kaynakların kullanılması öğrenmeyi kolaylaştıracaktır. Değerlendirme soruları ezbercilikten çok yorumlama şeklinde sorulmalıdır.

4.3.2. 7. Sınıflar İçin Değerlendirme

7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı'nda Türk-Ermeni ilişkileri "Osmanlı Devleti Döneminde Ermeniler" başlığı altında verilmelidir. İçeriğinde askeri konular yer almamalıdır. Bu dönemde Ermeniler ile Türklerin veya Müslümanların ilişkileri sosyal, kültürel ve iktisadi anlamda ele alınmalıdır. Ermenilerin Türk toplumu içindeki yeri, komşuluk ilişkileri, ticaret hayatları, gelenek ve görenekleri, giyim kuşamları, yeme-içme kültürü, eğitim durumları gibi özellikleri ders kitaplarında yer almalı. Türklerin ve Ermenilerin ortak yönleri ve kültürel etkileşimleri dikkate alınarak karşılaştırma tablosu oluşturulmalıdır. Ayrıca konu içerisinde Ermeni ve Türk toplumlarının duygularını anlatan konuşmalara yer verilebilir. Türk-Ermeni ilişkileri 1299 Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, 1878 Berlin Antlaşması'na kadar ders kitabında yer verilmelidir. Konular kültürel ve ortak değerler üzerinden işlenmelidir. İçerik konusunda nasıl bir düzenleme yapılabileceğini sosyal ve kültürel açıdan başlığı altında değerlendirebiliriz.

4.3.2.1. Sosyal ve Kültürel Açısından Değerlendirilmesi

Türklerin ve Ermenilerin yaşayışlarını sosyal ve kültürel açıdan incelediğimizde; uzun yıllar bir arada yaşamış Türk-Ermeni toplumları birbirlerinden etkilenmiş ve kültürel bir etkileşim olmuştur. Bunun sonucunda iki toplumun, mimari yapıları, dilleri, inançları, komşuluk ilişkileri, giyim kuşamları, gelenek ve

görenekleri, ticaret hayatları, yeme içme kültürü, eğitim hayatları, vb. özellikleri birbirine benzemeye başlamış ve ortak bir kültür ortaya çıkmıştır.

20-22 Nisan 2006 tarihlerinde Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu tarafından hazırlanan “Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği” konulu sempozyumun amacı şu şekilde ifade edilmiştir (Hülagü ve Diğerleri, 2007):

“Dinî inanç ve etnik kimliklerine bakılmaksızın, bilim adamlarının bir araya gelmelerini sağlayarak aralarında bilgi alışverişi, işbirliği ve dayanışmayı artırmak; çok kültürlü Osmanlı toplumundaki birlikte yaşama sanatına dair bulguları bilim dünyasının hizmetine sunmak; ayrıca Türk-Ermeni toplumları arasındaki iyi ilişkilerin yeniden gelişmesine zemin hazırlayarak kültürlerarası hoşgörünün sekteye uğramadan devam etmesine ve dolayısıyla da dünya barışına katkıda bulunmak olmuştur.”

Bu sempozyuma farklı ülkelerden birçok akademisyenin katılımı, “*Farklılıklar ayrılık değil, zenginlik unsurudur.*” temasının işlenmesi Türk ve Ermeni toplumlarına farklı bakış açısı kazandırması açısından çok önemlidir (Hülagü ve Diğerleri, 2007).

Türkler ve Ermenilerin kültürel etkileşimi ile ilgili birçok alanda örnekler bulunmaktadır. 1835-1839 yılları arasında Türkiye’de bulunan Helmut Von Moltke İstanbul’da Ermeni Seraskeri Hüsrev Paşa’nın Ermeni tercümanı Mardiraki ve ailesinin kullandığı şu ifadeler Ermenilerin Türk kültürü ile yoğrulduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir (Çiçek, 2015):

"Bu Ermenilere, hakikatte, Hıristiyan Türkler denilebilir. Rumların kendi özelliklerini korumalarına karşılık bunlar Türk adetlerini, hatta dilini benimsemişlerdir. Dinleri onların, Hıristiyan olarak, tek kadınla evlenmelerine izin verir, fakat onlar Türk kadınlarından fark edilemez, ayrılmaz. Bir Ermeni kadını sokakta sadece gözlerini ve burnunun üst kısmını gösterir, diğer tarafını kapatır "

Pek çok gözlemci ve seyyah Ermenilerin Türkçe ’den başka dil bilmediklerini kaydetmişlerdir. Amerikan misyonerleri de aynı nedenle mezhep değiştirttikleri Ermenilere bile Türkçe olarak ayin yapmak zorunda kalmışlardır (Çiçek, 2015).

Yüzyıllarca beraber yaşayan Ermeniler ve Türklerin kültürleri pek çok konuda benzerlikler göstermektedir. Öncelikle, Türklerin ve Ermenilerin yeme

kültürleri ve yaşama biçimleri bir birbirine çok yakındır. Ermeniler, Hristiyan olmasına rağmen mutfaklarının Türk mutfağı ile aynı olması ve Türkçe konuşmaları bir arada yaşadıklarının kanıtıdır (Akyol, 2009: 19).

Ermenilerin mutfak kültürü zengin olmasına rağmen Türk mutfağı ile benzerlikler göstermektedir. Keşkek, Herisa, Paça çorbası ve kuru dolma gibi yemekler iki toplumun mutfağında görmek mümkündür. Ayrıca pestil, cevizli çemen, sucuk, pastırma, üzüm turşusu, üzüm suyu, pekmez Türkler-Ermeni mutfaklarının vazgeçilmezleri arasında bulunurdu (Arslanyan, 2012: 56).

Ayrıca Ermeni milleti yoğurdu muhallebi olarak gören, çikolata olarak da üzüm şirasından yapılmış, güneşte kurutulmuş, sonra kalıp halinde kesilmiş “kesme” adını verdikleri bu pekmezi yoğurda karıştırarak bir kek yapmışlardır (Margosyan, 1994: 79). Ermenilerin, “imansız peynir” olarak adlandırdıkları, yağı alınmış süten yapılan ve tellenebilen peynir türü, Anadolu’da da halen kullanılmaktadır (Atalay, 2011).

Ermeniler, zengin mutfaklarını başkaları ile paylaşmayı severdi. Yediklerinden ikramda bulunur, kapısına geleni geri çevirmezdi. Misafirperver olan Ermeni toplumunda, aç olan bir insana “Yemek yedin mi? diye sorulmazdı, “Ekmek yedin mi? diye sorulurdu (Margosyan, 2012: 80). Ermenilerde kullanılan bu ifade, Anadolu’nun değişik bölgelerinde yaşayan Müslüman toplum tarafından halen kullanılmaktadır. Aynı zamanda Müslüman toplumlarda ekmek Allah’ın bir nimeti olduğundan hürmet edilir. Ermenilerde de dökülen kırıntılar dahi zayi edilmez, kutsal ekmek olarak görülürdü (Margosyan, 2012: 89).

Türkler ve Ermeniler arasında ilişki, karşılıklı güvene dayanmaktadır. İki toplum arasında, birbirlerine borç verme, hukuki işlemler için vekalet verme gibi ilişkilerin yaşanması, aralarındaki güven ilişkisinin boyutunu göstermesi açısından önemlidir (Poş, 2007: 109-110).

Ermeniler Osmanlı toplumu içinde ticaretle de söz sahibiydi. Kırsal kesimde yaşayan Ermeniler çiftçi, mahallî endüstri ve ticaretle ilgili şehirlerde yaşayanlar iç ve dış ticaret, kuyumculuk, bankerlik, müteahhitlik, ekonomi ve malî işlemlerle uğraşıyorlardı (Yuvalı, 2007: 86). Kuyumculuk, madencilik ve özellikle inşaat işlerinde marifetli olduklarından çok sayıda Ermeni mimar bulunuyordu. Ermeniler Divanı Hümayun dahil birçok önemli bürokrasi ve yargıçlık görevlerinde de bulunmuşlardır. Balkan Savaşlarında Hariciye Bakanı’nın bir Ermeni olması bunun göstergesidir (Akyol, 2009: 23).

Türk ve Ermeni toplumlarının aile yapısı benzerlikler göstermektedir. Ermenilerde aile kavramı çok önemlidir. Aile içi yaşamda kadınların kocalarına önem vermeleri, aile reisine duyulan saygı ve hürmetten dolayı kocaları ile aynı sofraya oturmazdı. Evin reisi babadır, fakat öldüğünde yerine en büyük oğlu geçerdi. Ermeniler, babanın sözünün etkin ve güçlü olduğu bir toplum olması itibariyle Türk toplumuyla benzerlikler göstermektedir. Evin reisi olarak görülen babaya büyük bir hürmet gösterdikleri gibi, baba sofraya oturmadan da sofraya oturulmazdı (Margosyan, 2012: 75). Ayrıca çocukların babalarına karşı saygı gösterdiklerinin bir örneği de babanın yanında sigara içmemeleridir (Akyol, 2009: 152). Evin işlerini yapan evin hanımıydı. Çocuklar üzerinde annenin, babadan daha büyük bir otoriteye sahip olduğu görülmektedir. Evdeki sorunları ve huzursuzlukları çözme işi annenin görevleri arasında yer alırdı. Babanın ölmesi halinde dul kalan kadına ve çocuklara babanın ailesi bakardı (Motasian ve Villa, 2006: 35, 36).

Müslümanlar ile bir arada yaşayan Ermeniler, Türk âdet ve folklorunu benimsedikleri gibi içlerinde Türk edebiyatı ve sanatı hakkında ilmî çalışmalar yapanlar da bulunuyordu (Yuvalı, 2007: 86). Ermeniler daha çok yaşadıkları bölgedeki dili kullanırlardı. Diyarbakır'da ağırlıklı Kürtçe, İstanbul'da ise Türkçe konuşurlardı. Kürtçe bilen Ermeniler İstanbul'a eğitim için gittiklerinde Kürtçe ve Ermeniceyi hemen unutabiliyorlardı (Margosyan, 2012: 115). Ermeniler Türklerle bir arada yaşamaktan ötürü Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşur ve Türklerle Türkçe anlaşırđı. Türkler de hiç bir zorlama veya ihtiyaç olmamasına rağmen, Ermeniceyi öğrenmiştir. Türkler, Ermenice ile ilgili dil eğitimi almamasına rağmen, Ermeniceyi çok güzel konuşurlardı. Hatta bir Türk, Ermenilerle Ermenice konuştuğunda Türk olduğu anlaşılmazdı (Kankal, 2007: 226). Bu durum Türkler ile Ermenilerin kaynaşma ve birlikte yaşama kültürünün derecesini göstermesi açısından önemlidir.

Türk ve Ermeni toplumlarında komşuluk da çok önemliydi. Komşuluk ilişkilerinde Türk-Ermeni ayrımına gidilmezdi. Her konuda komşular birbirlerine destek olur, komşuluk haklarına dikkat edilirdi. Bu konuda şu şekilde bir örnek verebiliriz (Kankal, 2007: 230-231):

“Ermenilerle Müslümanlar veya Türkler arasındaki dostluğa, iyi komşuluk ilişkilerine verilebilecek bir diğer örnek Kırkor Ceyhan'ın eserinde geçen ve intihar eden Ermeninin hikâyesidir. Hikâyeye göre Zara'da çarık diken Ermeni Garabed, manda gönü almak için Sivas'a gitmiş, ancak parayı düşürmüştür. Bundan ötürü utancından intihar etmek istemiş, fakat Zaralılar buna mani olmaya çalışmışlardır. Bütün bunlara rağmen Garabed sonunda intihar etmiştir. Ermeni inancına göre

intihar edene dualı törenli cenaze merasimi yapılmadığından, Zara'daki Müslümanların ileri gelenleri Ermeni komşularına bunun bir *cimnet-i muvakkate* olduğunu, cenaze töreni yapılmazsa ölenin çocuklarının bu kiri ömürleri boyunca taşıyacıklarını söyleyerek çocuklara bu kötülüğün yapılmamasını istemişlerdir. Sonunda Müslümanların telkiniyle cenaze töreni tertip edilmiş ve definden sonra erkekler Selim Ağa'nın evinde, kadınlar da cenaze evinde toplanmışlardır. Müslümanı olsun Ermenisi olsun komşular cenaze evine yemekler yollayarak haftalarca ölenin karısı Enova'nın ocağını tütürmemişlerdir.”

Komşuluk ilişkileri çerçevesinde düğünlerde ve çocuk doğumlarında Türk-Ermeni aileleri birbirlerinin ziyaretine giderken hediye de götürürlerdi (Yel ve G. Demirtaş, 2006: 227).

Türk ve Ermeni milletleri birbirleri ile kaynaşmış, bir ailenin ayrılmaz bireyleri olmuştur. Aralarında sorun oluşmaması bunun en güzel örneğidir. Birlikte oturmadan kaynaklanan herhangi bir uygunsuz davranışa, Türkler ve Ermeniler arasında meydana gelen bir kavgaya öykü ve romanlarda rastlamak da mümkün değildir (Akyol, 2009: 152). Aksine iki toplumun birbiriyle ne kadar uyumlu olduklarını, cenazelerinde ve zor durumlarında nasıl bir dayanışma içinde bulduklarını, birbirlerinin pişirdikleri yemeklerden yediklerini gösteren çok sayıda örnek mevcuttur. Özellikle kadınlar arasındaki komşuluk ilişkileri ve dayanışma erkekler arasındakine nazaran çok daha kuvvetli ve dikkat çekicidir (Kankal, 2007: 232).

Kiliselerde kadın ve erkeklerin ayrı olması haremlik selamlık olması, yemeklerini yer sofralarında yemeleri, iki toplumun birbirlerinden etkilendiklerinin göstergesidir. Ermenilerin şarap içmeleri sebebiyle, Müslümanların misafir ettikleri Ermenilere şarap ikram etmeleri, komşuluk ilişkilerinin ne kadar içten olduğunun, ayrıca Ermenilerin Ramazan ayında oruç tutmaları birbirlerinin inançlarına saygı göstermeleri açısından önemlidir (Akyol, 2009: 152-153).

Müslümanların, camiye giriş ve duruş biçimleri ile Ermenilerin kiliseye giriş ve kilisede duruşları gibi ibadet biçimleri de benzerlikler göstermektedir. Camilerde erkek ve kadınlar için ayrı bölümler bulunmakta iken, Erzincan'daki kilisede de erkek ve kadın için girişlerin ayrı olduğu ve aynı zamanda kilise içinde de kadınların ayinlere katılmaları ve ayinleri izlemeleri için ayrılmış bölüm bulunmaktadır. Erkeklerin, kadınları göremeyeceği şekilde düzenlenmiştir (Kankal, 2015: 3).

Osmanlı döneminde Müslüman erkeğin başına kapatarak camiye girme hadisesinin aynısını Ermeni erkeklerde de görmek mümkündür. Ermeni erkekleri kadınlar gibi başlarını kapatarak kiliseye girip, kilisede diz çökerek dua yaparlardı

(Kankal, 2015: 3). Türklerin evde veya camide Kuran'ı Kerim'i okuduktan sonra onu öpmesi, Ermenilerin de İncil'i öpmesi ile benzerlik göstermektedir (Kankal, 2015: 3).

Ermenilerden Kudüs'e giderek Hacı olanların toplum içindeki itibarı yüksek olduğundan, bu kişilere karşı saygısızlık yapılmamasına özen gösterilmesi, inanç noktasında Türkler ve Ermenilerin birbirlerine karşı saygı içinde olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Türk-İslam geleneklerinden olan imam nikahı uygulamasına karşın, Ermenilerde de nikahın geçerli olması için kilisede yapılması zorunluluğu bulunması bir başka benzerlik olarak ortaya çıkmaktadır (Kankal, 2015: 3)

Bayram öncesi yapılan hazırlıklar, ev boya badanası yapılması, temizlik yapılması, misafirlere ikramda bulunulması, Ermeni kadın ve erkeklerin Müslümanlar gibi en güzel ve özel kıyafetleri giymesi, kültürel kaynaşmanın boyutu ve komşuluk duygusunun seviyesini, ötekileştirmenin olmadığı bir kültürü yansıttığının örneklerinden biridir (Kankal, 2015: 3).

Ermeniler terzilik konusunda çok marifetli idi. Ermeni kızları terzilik okullarında bunun eğitimini alırlardı. Müslüman kadınlar, bayramlarda ve düğünlerde giyecekleri kıyafetleri Ermeni kadın terzilerine diktirirlerdi. Müslüman bir kadın gönül rahatlığı ile bir Ermeni kadının evine giderek, diktirecekleri giysilerin provasını yapardı (Arslanyan, 2012: 93).

Giyim ve kuşamları arasında da fark yoktur. Ermeni kadınları ile Müslüman kadınlar giyimi birbirine yakın olup, sadece zenginliğe göre giysinin kalitesi farklılık göstermektedir (Akyol, 2009: 154). Ermeni toplumunda kadınlar, Müslümanlarda olduğu gibi başlarını örter, yüzlerini gözler görülecek şekilde burunlarına kadar kapatırlardı. (Öztürk, 2006: 121)

Margosyan, (2012)'nin, "Bizim oralarda büyüklerimiz bir araya gelip sohbet koyulduklarında, küçüklerin susup dinlemesi kuraldı. Aksi takdirde ensene inen bir tokatla kısacık boyunla yere yıkılır ve toprağı öperdin" ifadesine bakıldığında Türk gelenekleri ile örtüştüğü görülmektedir. Türk toplumunda da büyükler bir araya geldiklerinde, büyüklerin yanında veya söz meclislerinde saygısızlık olmasın diye küçüklerin genellikle konuşmadığını, sadece dinlediği gözlenmektedir.

Ermeni toplumunda dış evlilik kuralı geçerli olup dördüncü dereceye kadar olan akrabalar evlenmeleri yasaktı. Örneğin İkinci dereceden kuzenler(Kardeş torunları) birbirleri ile evlenmeleri yasaktı (Motasian ve Villa, 2006: 31). Ermenilerde, kız çocukları 14 ile 17 yaş aralığında evlendirilirdi. Erkeklerin ise 15

yaşından 25 yaşına kadar nişanları yapılırdı. 19-20 yaşlarına gelmiş kızlara evde kalmış gözü ile bakılırdı (Motasian ve Villa, 2012:105). Ermenilerin, nişanlanma ve evlenme adetleri Türklerin gelenek ve görenekleri ile büyük benzerlikler göstermektedir. Ermenilerde bir kıza gönlünü kaptırmış bir erkek evlenmek istediğini büyüklerine saygıdan dolayı söylemezdi. Bunu hal ve davranışları ile ifade ederek dile getirmeye çalışırdı. Bu konuda da iştahının olmadığını ve gittikçe zayıflaması gibi yöntemlere başvurur, geleneklerine aykırı davranmazdı (Margosyan, 2012: 67). Evlilik için bazı ölçütler konulmuştur. Evlenmek isteyen gençler iş sahibi olmadan evlendirilmezdi. İş ve güç sahibi olmadan, erkeklerini evlendirmemeleri aile bütünlüğünün bozulmaması açısından önemlidir. Türk toplumunda da askerliğini yapmamış ve işi olmayan erkeklere kız vermeme kültürü halen devam etmektedir (Margosyan, 2012: 70).

Ermeniler, aynen Müslümanlarda olduğu gibi erkek çocuğu kız çocuğundan üstün görülürdü. Erkek çocuğu olmayan bir kadının erkek çocuk doğurması için mahallenin kadınları çeşitli uygulamalara başvururlardı (Kankal, 2015: 5). Yarım yamalak akıllı bir erkek çocuk, dört kız çocuğuna eşitti (Margosyan, 2012: 25). Bununla birlikte Anadolu'nun pek çok yerinde bu düşünce tarzı halen geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Diğer yandan Ermeniler, çocuğun dişi çıktığında "diş buğdayı" töreni yapılmakta ve tüm komşular davet edilmektedir (Kankal, 2015: 5). Bu gelenek Türk kültüründe ise Diş Hediği (Diş Bulguru) olarak kutlanmaktadır. Bebeklerin ilk dişi çıktığı zaman yapılan bir törendir. Anadolu'nun hemen hemen her yerinde yöresel farklılıklarla kutlanmaktadır (Halıcı, 2009).

Ayrıca, kız çocuklarının bazı bölgelerde okumasına Ermenilerde izin verilmezdi. 8-10 yaşından itibaren kız çocuklarının erkek çocuklarla beraber oynaması yasak olduğu gibi, kız çocuklarının saçlarını kesmeleri ayıp görülürdü (Kankal, 2015: 6). Ermenilerde okuma-yazma bilme, kız çocuklarının itibar kazandırmazdı. İtaatkar, alçak gönüllü, iffetli ve çalışkan sıfatları kızlarda öne çıkan vasıflardı. Kırsalda yaşayan Ermeniler, çocuklarını yetiştirirken ceza değil ödülü kullanırlardı (Motasian ve Villa, 2012: 170). Ermeni toplumunda kızların kendine özgü oyunları da vardı. Yaşlarına göre oyunlar oynar, örgü ve çorap örer, hamur yoğurur, yastık yüzü veya "marhama" yani mendil işleyip süsleme işleri yaparlardı (Margosyan, 2012: 96).

Müslümanlar gibi Ermeniler de ahlaki değerlere önem vermişlerdir. Gayrimişru ilişki hem kilise hem de toplum tarafından hoş karşılanmaz günah olarak

görülürdü. Bu şekilde yaşayan kötü kadın ve erkeklerin ahlaksızlıkları nedeniyle kiliseye girmedikleri gibi toplum tarafından dışlanır ve bu kişilerden uzak durulurdu (Kankal, 2015: 6). Ermeni milletinde, kırsal kesimlerde yaşayanlarda boşanma söz konusu olmadığı gibi aldatma olayları da hiç karşılaşılmayan bir durumdu (Motasian ve Villa, 2012: 120).

Ermenilerde intihar edenin cenazesi, İslam inancında olduğu gibi dualı, törenli yapılmadığı gibi, ölenin arkasında konuşulmaz ve mezar ziyaretlerine önem verilirdi (Kankal, 2015: 8). Türk ve İslam kültürü ile bu açıdan benzerlik göstermektedir.

Mahremiyete önem veren Ermeniler, köy meydanını, kadın ve erkek diye ikiye ayırmıştır (Motasian ve Villa, 2006: 88). Ayrıca Diyarbakır'da yaşayan Ermeniler sıcak yaz günlerinde çatılarda kurdukları tahtlarda uyurlardı. Aile mahremiyetine dikkat ettiklerinden kadınlarının görülmemesi için tahtın etrafını, aynı Müslümanlarda olduğu gibi ince Amerikan beziyle çepeçevre sararlardı (Margosyan, 2012: 75).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeni vatandaşlar Osmanlı hamam kültürünü de benimsemişlerdir. Tokat'ta yaşayan Ermenilerin, kadın ile erkeklerin kullandıkları hamamlar, kalın duvarlarla birbirinden ayrılmıştır. Hamamların giriş ve çıkışları, kadın ve erkek birbirini görmeyecek şekilde inşa edilmiştir (Arslanyan, 2012: 57). Ayrıca Müslüman ve yabancıların hamamı farklı olmasına rağmen, Yozgat'ta Ermeniler ile Müslümanların hamamı ortak kullanmaları iki toplumun birçok değerinin ortak olmasının sonucudur. Her iki toplumun, birbirlerinin yaşantılarına ve kültürüne müdahale etmediğinin ve kültürel etkileşimin olduğunun kanıtıdır (Akyol, 2009: 154).

Öğrenci bu konuda, Osmanlı Devleti'nin kültürel zenginliklerini öğrenmenin yanında başka milletler ile olan etkileşimini karşılaştırmalı olarak öğrenecek, kavrama ve akıl yürütme becerisini kullanarak değerlendirme yapma fırsatı kazanacaktır. O günü anlatan görsellere de mutlaka yer verilmelidir. Böylece öğrenciler olaylara farklı bir boyuttan bakmayı öğrenecektir. Ortak değerler üzerinden hareket ederek Türk-Ermeni ilişkileri anlatılmalıdır.

4.3.3. 8. Sınıflar İçin Değerlendirme

8.sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitabında “1878-1920 yılları arası Türk Ermeni ilişkileri” başlığı altında yer verilmelidir. Konu işlenirken Ermeni isyanlarının ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulmalıdır. Niçin, nasıl sorularına yer verilmelidir. İçerik konusunda nasıl bir düzenleme yapılabileceğini ortak acılar başlığı altında değerlendirebiliriz.

4.3.3.1. Ortak Acılar Açısından Değerlendirilmesi

Türkler ve Ermeniler ortak acılar ve sorunlar açısından incelendiğinde; kışkırtmalar sonucunda 1914-1918 arasında aşkları, sevgileri, ıstırapları, kıyafetleri, gelenek ve görenekleri asırlarca birbirine benzeyen iki kardeş toplum karşı karşıya gelmiş yüz binlerce insan hayatını kaybetmiştir (Akyol, 2009: 36). Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda Ermeni çeteleri, Anadolu'da Türk köylerini basmış ve çoluk çocuk, kadın ve ihtiyar demeden cinayetler işlemiştir. Ermeni komite ve çeteleri bununla da kalmayıp türbeleri, camileri, yerleşim yerlerini ateşe vermişlerdir (Koçaş, 1990: 221). Yaşanan bu acılardan sonra tedbir amaçlı olarak Sevk ve İskan Kanunu çıkarılmıştır. Ermenilerin bir kısmı Suriye civarına gönderilmiştir. Bu kanunla beraber göç esnasında yaşanan olumsuzluklardan dolayı ölümlerin yaşanması beraberinde yeni bir acının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Tehcir, sadece Ermeniler açısından değil, söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yaşayan diğer milletleri, hatta Müslümanlar açısından da birçok olumsuz etkileri olmuştur (D. Bozkuş, 2014: 346).

Ermeni çetelerinin Müslümanlara yaptıkları saldırılar sonucunda geride binlerce yetim çocuk kalmasına neden olmuştur. Aynı durumu Ermeni toplumunda da görmek mümkündür. Çünkü Tehcir sırasında birçok Ermeni çocuk kaybolduğu veya yetimhanelere bırakıldığı görülmektedir. Gerek dönemin koşulları sırasında savaş nedeniyle yaşanan ekonomik problemler, gerek sağlık sorunları ve tehcir yolculuğunun zorluğu, bazı ailelerin gönüllü bazılarının ise istemeyerek de olsa çocuklarını Ermeni yetimhanelerine veya Türk, Kürt, Müslüman komşularına bırakmalarına neden olmuştur (D. Bozkuş, 2014: 346). Osmanlı Devleti yetim kalmış

Ermeni çocukları ile korumasız kalan kadınları ve yaşlıları tehcir dışında tutarak ve uygun köylere yerleştirmiştir (Dağcı, 2006: 116).

Bu bağlamda yaşanan ortak bir acı vardır. Türk ve Ermeni toplumları acılar üzerinden politika yapmaktan kaçınmalı, kin ve nefret uyandıracak söylem ve davranışlardan uzak durmalıdır. İki toplum arasında geçmişte yaşanan olumsuzluklar, siyasi bir hesaplaşma aracı olmaktan çıkartılarak birbirine hoşgörü ve ortak acı perspektifinden yaklaşmaya ihtiyaç vardır.

Uzun yıllar bir arada yaşamış Türkler ve Ermenilerin kültürel, sosyal, ekonomik alanda birçok ortak yönü bulunmaktadır. Bin yıllık bir arada yaşama kültürü nazara verilmelidir. Her iki toplum, ölümler üzerinden politika yapmaktan uzak durmalı ve olaylara “İnsan ve Hoşgörü” ekseninden bakmalıdır. Türk-Ermeni ilişkilerinin düzelmesinin tek çıkar yolu 1915 Olaylarını, sorumluluk konusunu bir yana bırakarak doğru tespitler yapmakla ve Türkiye’de yaşayan Ermenileri diyalog sürecine dahil etmekle gerçekleşecektir (H. Karpat, 2012: 359).

1878 Berlin Antlaşması ve içeriği hakkında bilgi verilmeli. Dış güçlerin Ermenileri isyana teşvik etmesinin üzerinde durulmalıdır. Ermenilerin dış güçlerin oyununa gelmemesi için Osmanlı Devleti’nin ne gibi faaliyetler yaptığı konunun içerisinde yer almalıdır. Türk-Ermeni ilişkileri tek taraflı olarak anlatılmamalı. Ermeni Komitelerinin yaptığı saldırıları bütün Ermenileri kapsayacak şekilde genellemeye gidilmemelidir. Konu anlatımında “ortak acı” vurgusu yapılması uygun olacaktır. Yaklaşık bin yıl birlikte yaşamış olan iki toplumun niçin karşı karşıya geldiği ve istenmeyen acıların niçin yaşandığı sorularına yer verilmelidir. Osmanlı Devleti bu acıların yaşanmaması için gerekli tedbirleri aldı mı? Gibi benzeri sorular çoğaltılarak bu acıların niçin yaşandığı tartışılmalı ki bir daha bu acılar yaşanmasın. Yaşanan ölümlerin sayısı üzerinde siyasi oyunlara girmeden olaylar çok yönlü anlatılmalıdır. Kin ve nefrete düşürecek söylemlerden uzak durulmalıdır. 1915 yılında çıkarılan Sevk ve İskan Kanunu’nun içeriği hakkında geniş bilgiye yer verilmelidir.

Tehcir Kanunu tek yönlü anlatılmamalıdır. Ermenilerin sevk edilmesi esnasında yaşanan olaylara farklı boyutlarla yer verilmelidir. Sadece Ermenilerin değil, aynı zamanda geride kalan Türk komşularının da olumsuz etkilendiği vurgulanmalıdır. Örneğin; tehcir kararı gereği, Malatya Darende’den ayrılmak durumunda olan Ermeni komşularından ayrılmanın acısını, Türkler de yaşamıştır. Hatta tehcir yerine kadar Ermeni komşularını uğurlamış ve arkalarında uzun süre

ağlamışlardır. Uzun yıllar bu hatıralar unutulmamış, karşılıklı ziyaretler günümüze kadar devam etmiştir (Öztürk, 2006: 130).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeniler tarafından kurulan çetelere ve faaliyetlerine yer verilmelidir. Niçin kuruldukları, kimler tarafından kışkırtıldıkları ve kimlerin desteklediği üzerinde durulmalıdır. Ermenilerle 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Antlaşmasıyla Anadolu'daki olumsuz hadiselerin son bulduğu belirtilerek konu sonlandırılmalıdır. Ders kitaplarında kin ve nefret uyandıracak, acıları tazeleyecek fotoğraflar ve ifadeler kullanılmamalıdır. Ayrıca burada konular anlatılırken savaşların zararları ve bıraktığı izler öğrenci ile paylaşılmalıdır. Askeri ve siyasi konular dışında sosyal konuları içeren ve düşünmeye sevk edecek değerlendirme soruları sorulması dönüt alınmasını kolaylaştıracaktır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Türk-Ermeni ilişkilerinin ortaokul Sosyal Bilgiler ile 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitapları ve çalışma kitaplarında nasıl işlendiği tarih öğretimi ışığında incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucunda Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel boyutunun dünya kamuoyunda tartışıldığı bir zamanda Türkiye'deki ders kitaplarında yeterince yer verilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca konular tarihsel süreç içerisinde kronolojik şekilde anlatılmamıştır. 5. 6. ve 7. sınıf konularında Ermeni ifadeleri birkaç yerde geçmesine rağmen Türk-Ermeni ilişkilerine yer verilmemiştir. Türk-Ermeni ilişkileri 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabı'nda yer aldığı fakat 1915 Olayları ile sınırlı kaldığı görülmüştür. Kullanılan resimler ve haritalar sadece kitapta görsellik oluşturup amaca hizmet etmemektedir. Ayrıca Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı incelenmiş olup Türk-Ermeni ilişkilerine yönelik olarak herhangi bir kazanım veya hedef de bulunmamaktadır. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitaplarında Ermenilerin Türkiye'yi tehdit eden dış güçler arasında yer aldığı görülmüştür.

Ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerine ait kültürel, sosyal ve ekonomik boyutuyla bakılmamıştır. Bin yıl bir arada yaşamış iki toplumun, komşuluk ilişkileri, mutfak kültürü, giyim kuşam, gelenek ve görenekleri, ticaret hayatları vb. konularda birçok ortak paylaşımları olmasına rağmen ders kitaplarında yer verilmemiştir. İlişkiler askeri ve siyasi boyutta ele alınmış, bir dönem ile sınırlı tutulmuştur. Türk-Ermeni ilişkileri ders kitaplarında yer almasına rağmen dersi müfredatında kazanım ve hedef olarak yer almadığı tespit edilmiştir. Ayrıca ünite değerlendirme sorularında ve çalışma kitaplarında yeterince soru sorulmaması eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin öğrenci seviyesine uygun bir şekilde ele alınmadığı da görülmüştür. Dünya kamuoyunda bu kadar tartışılan 1915 Olaylarını önce Türk Milleti'ne anlaşılır bir şekilde anlatılmalıdır. Türk-Ermeni

ilişkilerinin sadece 1915 Olayları ile sınırlı kalmadığı, bu iki milletin yüzyıllarca birlikte yaşamış iki toplum olduğu vurgulanmalı ve öğrencilerde bir ön bilgi oluşturulmalıdır. Türk-Ermeni ilişkileri geçmiş, bugün ve gelecek üçgeninde ele alınmalı, yeni değerler üretilmelidir. Ders kitapları tarih öğretimi konusunda tekrarlardan uzak tutulmalıdır. Ders kitapları hazırlanırken Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan gelişme ve değişimler göz önünde bulundurulmalıdır.

Türk-Ermeni ilişkilerinin olumlu yönde değişimi isteniyorsa, Ortaokul Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi ders kitaplarında tarihsel süreç içinde komşuluk ilişkileri, ticari hayatları, gelenek ve görenekleri, giyim kuşamları gibi her iki toplumun birlikte yaşama tecrübelerine dayanan kültürel özelliklerine daha fazla yer verilmelidir. Diğer yandan konular, geçmiş ve gelecek bağlantısı kurularak kronolojik bir sırayla 6., 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında yer almalıdır. Son olarak 2007 sonrası Türk-Ermeni ilişkilerinin geldiği nokta itibarıyla her iki toplum arasındaki diyalog sürecinin yeniden başlamasına katkı sağlamak için; ders kitaplarında yer alan konular askeri ve siyasi yönden ele alınmanın dışında, kültürel ve ortak değerler yönünden de işlenmesi uygun olacaktır.

5.2. Öneriler

1. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında tarih konuları aşama aşama ele alınmalı. Her yıl aynı konular tekrar edilmemeli, sadece birbirini tamamlayan konumda olmalıdır.

2. Ermenilerin de Türk toplumu içindeki yeri, komşuluk ilişkileri, ticaret hayatları, gelenek ve görenekleri, giyim kuşamları, yeme içme kültürü, eğitim durumları gibi özellikleri ders kitaplarında yer almalıdır. Anadolu'nun bir parçası olan Türklerin ve Ermenilerin ortak değerleri üzerinde durularak farklı bir perspektiften bakılmalı.

3. Türk-Ermeni ilişkileri geçmiş, bugün ve gelecek üçgeninde ele alınmalı, yeni değerler üretilmelidir. Ders kitapları tarih öğretimi konusunda tekrarlardan uzak tutulmalıdır.

4. Ders kitaplarındaki değerlendirme soruları askeri ve siyasi konular dışında, sosyal konuları içeren ve düşünmeye sevk edecek sorular şeklinde olmalıdır.

5. Ders kitaplarında kullanılan görsellere dikkat edilmeli. Kin ve nefret uyandıracak, acıları tazeleyecek fotoğraflar ve ifadeler kullanılmamalıdır. Ayrıca konular anlatılırken savaşların zararları ve bıraktığı izler öğrenci ile paylaşılmalıdır.

6. Öğretmenler, Türk-Ermeni ilişkileri konularının işlenmesi konusunda seminere alınmalı ve bilgilendirme yapılarak farklı anlatım tarzlarının önüne geçilmelidir.

7. Uzman akademisyenlerden destek alınmalı, Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili olarak öğretmen ve öğrencilere kurslar düzenlenmelidir.

8. Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmenlerinin eğitim öğretim yılı boyunca her dönem başında bir araya gelerek düzenledikleri zümre toplantıları, il bazında sempozyum şeklinde yapılmalı ve Türk-Ermeni ilişkilerinin öğrencilere nasıl aktarılacağı ile ilgili gerekli bilgilendirme yapılmalıdır.

9. Ders kitapları siyasi içerikten uzak tutulmalıdır. Öğrenciler, siyasi bilgilere ilerleyen dönemlerde ulaşmalıdır.

10. Ermenistan'da okuyan öğrenciler ile Türkiye'de okuyan öğrenciler arasında karşılıklı geziler düzenlenmelidir. Türkiye'de yaşayan Ermeniler okullara davet edilerek Türklerin ve Ermenilerin birlikte yaşadığı dönemlere ait hatıralar paylaşılmalıdır.

11. Okullarda sözlü tarih çalışmasına ağırlık verilmeli ve öğrencilerin olaylara şahitlik yapmış birinci nesil veya ikinci ve üçüncü nesil şahıslarla buluşmaları sağlanmalıdır.

12. Ders kitaplarında 19. yüzyılda Ermenileri isyana hazırlaması, kışkırtılmasında ve 1915 Olaylarının önemli sebeplerinden birinin de yabancı

okulların olduğu ve dostluğu bozan en önemli etken olduğu vurgulanmalıdır. Böylece bu olayların en büyük sorumluluğunun Batıda olduğu işlenmelidir.

13. Ders Kitabı ve Çalışma Kitabı birleştirilerek tek kitap haline getirilmelidir. Çalışma Kitabında yer alan sorular ve etkinlikler ilgili konuların sonuna yerleştirilmelidir.

14. Değerlendirme soruları tüm konuları kapsayıcı olmalı, ezberleyici değil, yorumlama ve akıl yürütmeye dayalı olmalıdır.

15. Ders kitapları güncel olmalı ve dünyanın hızla değişen yeniliklerine uyum sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, İlhan. (1995). **Türk Tarihinde Ermeniler**. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, cilt: 50. Sayı:1, 29-41.
- AKÇAY, E. Yaşar. (2011). **Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı**. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt:2. Sayı:1, 19-44.
- AKİS, Metin. (20-22 Nisan 2006). **XVI. Yüzyılda Kilis Ve Antep Sancaklarında Ermeniler İle Türkler Arasında Sosyal ve Kültürel İlişkiler**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.
- AKYOL, Taha. (2009). **Ortak Acı 1915 Türkler ve Ermeniler**. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- ARI, Ramazan. (2005). **Gelişim ve Öğrenme**. (2.Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- ARSLAN, İsmail.(2013). **Elveda Rumeli Merhaba Rumeli**. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ARSLANYAN, Agop. (2012). **Adım Agop Memleketim Tokat**. (5.Baskı). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- ATALAY, Bekir. (2011).**Yöresel Peynirler**.
web:http://www.chefinlife.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=72:y%C3%B6resel-peynirler&Itemid=12109.04.2015 tarihinde erişildi.
- BAŞKAL ve Diğerleri. (2009). **Ninelerimizin Komşuları Türk-Ermeni İlişkilerinin Barışçıl Yönleri**. Ankara: Liberte Yayınları.
- BAŞOL ve Diğerleri. (2013a). **8. Sınıf İlköğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı**. Ankara: MEB Yayınları.
- BAŞOL ve Diğerleri (2013b). **8. Sınıf İlköğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Çalışma Kitabı**. Ankara: MEB Yayınları.
- BİLGİN, M. Sıtkı (2014). **Ermeni Diasporanın 2015 Yılı Stratejisi ve Türkiye**. Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 60, s. 1-8.
- BULUR, Orbay. (2005). **Ermeni Sorunu Çerçevesinde Ermenistan Dış Politikası ve Türkiye İle İlişkileri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E.K., AKGÜN, Ö.E., KARADENİZ, Ş. VE DEMİREL, F. (2011). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**. (8. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet. (2012). **Eğitim Felsefesi**. (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- ÇİÇEK, Kemal. (2015). **Türk-Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri, Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar**
<http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/m1.pdf> (09/03/2015 Tarihinde Erişildi).
- ÇOLAK, İsmail. (2010). **Milli Mücadele’de Kalemli Ordu**. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- DAĞCI, Mehtap. (20-22 Nisan 2006). **Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Devlet Toplum Arasındaki İnsani Boyut: Osmanlı Devleti'nin Ermeni Yetimlerine Karşı Tutumu**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.
- DANACIOĞLU, Esra. (2010), **Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DEMİRCİOĞLU, İ. Hakkı. (2014). **Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar**. (4. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- D. BOZKUŞ, Yıldız. (2013).**Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri**. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Güz, 2013, Sayı: 39, s. 39-52.
- D. BOZKUŞ, Yıldız. (2014). **Mary Caroline Holmes'un “Urfa’da Ermeni Yetimhanesi” Adlı Eserinde Urfa’daki İşgal Yılları Ve Ermeni Yetim Çocukları**. Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014, 341-370.
- DOĞANAY, Ahmet. (2008). **Çağdaş Sosyal Bilgiler Anlayışı Işığında Yeni Sosyal Bilgiler Programının Değerlendirilmesi**, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, s.77-96.
- ENGİN, Vahdettin ve ŞİMŞEK, Ahmet. (Eds.). (2013). **Türkiye’de Tarih Yazımı**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- DEMİRCİOĞLU, İ. Hakkı. (2014). **Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar**. (4. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- ERİCKSON, Edward J. (2015). **Osmanlılar ve Ermeniler**. (Çev: İbrahim TÜRKMEN). İstanbul: Timaş Yayınları.

- GENÇ ve Diğerleri, (2010). **İlköğretim 6. Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı**. (5. Baskı). (eds: Mustafa SAFRAN) Ankara: MEB Yayınları.
- GÜVEN, İsmail. (2014), **Tarih Öğretimi Kuram ve Uygulama**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. (2004). **Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün Mü? Soykırım Mı? Belgeler**. Ankara:Ticaret Odası Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. (20-22 Nisan 2006). **Sunuş Konuşması**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.
- HALICI, Nevin. (8 Kasım 2009). **Dış Hediği. (Zaman Gazetesi Pazar Eki)**
http://www.zaman.com.tr/nevin-halici/dis-hedigi_912970.html
(09.04.2015Tarihinde Erişim Sağlandı.)
- H. KARPAT, Kemal. (2012). **Türk Dış Politikası Tarihi**. (İstanbul: Timaş Yayınları.
- HÜLAGÜ, M., DEMİRCİ, S., BATMAZ, Ş., ALAN, G. (2007). **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**. Kayseri: Erciyes Yayınları.
- IRKIÇATAL, Eftal. (2012). **İngiliz Belgelerine Göre Kıbrıs Meselesinde "Taksim" Fikrinin Ortaya Çıkması ve İngiltere'nin "Çifte Self Determinasyon" Teklifi**. History Studies, International Journal Of History. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, s. 196-213.
- KANKAL, Ahmet. (20-22 Nisan 2006). **Ermeni Edebiyatında Türk ve Ermeni Toplumları Arasındaki Komşuluk İlişkilerine Bakış**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.
- KANKAL, Ahmet. (2015). **Türk Halk İnanışları ile Anadolu Ermeni Halk İnanışları Arasındaki Benzerlikler**.
http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13836,83pdf.pdf?0&_tag1=A058D565EE4DCE3378A17959BB30862D507C9766&crefer=8687A56D8408679D16BF920FDE69AD93D6689DDD37C326D33C9E6E909F141D7E
(09.04.2015 Tarihinde Erişim Sağlandı.)
- KANTARCI, Şenol. (2014).**Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni lobisi**. Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 60, s. 1-8.
- KANTARCI, Şenol.(2007).**Tarih Boyunca Türk Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı**. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/761-tarih-boyunca-turk-ermeni-iliskileri-ve-ermeni-sorunu-nun-ortaya-cikisi>
(20.08.2015 Tarihinde Erişim Sağlandı).

- KARASAR, Niyazi. (2011) **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- KARABIYIK, E. Ünal. (2014a). **İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı**. Ankara: Evren Yayıncılık.
- KARABIYIK, E. Ünal.(2014b). **İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı**. Ankara: Evren Yayıncılık.
- KARACA, Rengin. ve İKİZ, Ebru. (2010). **Psikolojik Danışma ve Rehberlikte Çağdaş Bir Anlayış**. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KASIM, Kamer. (2012). **Ermeni Araştırmalarında Türkiye Ne Durumda?** Analist Dergisi. Nisan 2012, s. 33.
<http://www.usakanalist.com/detail.php?id=292> (02.09.2015 tarihinde Erişildi)
- KAZICI, Ziya. (2007). **Uç Beyliği'nden Devlet-i Aliye'ye Osmanlı**, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- KODAMAN, Timuçin. (2013). **Ermeni Açılımı ve Türk Dünyası**. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2013, Sayı: 30, 111-122.
- KOÇAŞ, M. Sadi. (1990). **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**. (4. Baskı), İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları.
- KOP, Yaşar.(2009).**İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Görüşleri Ve Bilgi Düzeyleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma: İstanbul ve Kars Örnekleri**: Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri. (2014). **Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi**. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- LAÇİNER, Sedat. (2004). **Türk-Ermeni İlişkileri**. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- MARGOSYAN, Mıgırđıç. (2012). **Gavur Mahallesi**. (15. Baskı). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- MEB, Komisyon. (2014a). **İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı**. (eds: Nuri KÖSTÜKLÜ) Ankara: MEB Yayınları.
- MEB, Komisyon. (2014b). **İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı**. (3. Baskı). (eds: İsmail GÜVEN). Ankara: MEB Yayınları.
- MEB, Komisyon. (2014c). **İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı**. (3. Baskı) (eds: İsmail GÜVEN) Ankara: MEB Yayınları,

- MUTLUER, Celal.(2013).**Sosyal Bilgiler Programlarında Yer Alan Beceriler Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmen Görüşleri (İzmir Menemen Örneği)** Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, p. 355-362,Ankara.
- MOTASİAN, Mary Kilbourne ve VİLLA, Susia Hoogasian. (2012). **Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı**, İstanbul: Aras Yayınları.
- N. ŞİMŞİR, Bilal. (2001). **Ermeni Gaillesinin Tarihsel Kökeni Üzerine**. <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=201> (20.08.2015 Tarihinde Erişim Sağlandı.)
- ORUÇ, Şahin ve ULUSOY, Kadir. (2008). **Sosyal Bilgiler Öğretimi Alanında Yapılan Tez Çalışmaları**. Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 26, 121 -132.
- ÖZBARAN, Salih. (2007). **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu**(2.Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖZŞAVLI, Halil.(2012). **Başlangıçtan 1. Dünya Savaşı'na Kadar Rus-Ermeni İlişkileri**. JASSS International Journal of SocialScience. Volume 5 Issue 2, p. 243-268, April 2012
- ÖZTÜRK, Sait. (20-22 Nisan 2006).**Bir Osmanlı Kazasında Türkler ve Ermeniler: Darende**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.
- POŞ, Abdullah. (20-22 Nisan 2006). **XIX. Yüzyılın Sonlarında Tarsus'ta Türk-Ermeni İlişkileri**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.
- SAĞIRLI, Abdurrahman. (20-22 Nisan 2006). **Ermenileri Katolikleştirme Çalışmaları ve Sonuçları Hakkında 1778 Yılında Hazırlanan Bir Rapor**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.
- SÖNMEZ, Veysel. (1994). **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- SÖNMEZ, Veysel. (2010). **Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu**.(6. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- SUAD, Adem. (2014). **Büyük Oyun: Ermeni Sorunu**. Ankara: Tutku Yayınevi.
- Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB). (2005). **Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Kılavuzu**.
http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900&height=530&TB_iframe=true(15.04.2015 Tarihinde Erişim Sağlandı.)

- Türk Dil Kurumu (1998), **Türkçe Sözlük** (9.Baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- ÜLKER, Salim. (2014a). **8. Sınıf İlköğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı**. Ankara: Semih Ofset S.E.K Yayınları.
- ÜLKER, Salim. (2014b). **8. Sınıf İlköğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Çalışma Kitabı**. Ankara: Semih Ofset S.E.K Yayınları.
- YEL Selma ve G. DEMİRTAŞ. Orhan. (20-22 Nisan 2006). **Kayseri Bölgesindeki Türkler ve Ermenilerin Sosyo-Kültürel Etkileşim ve Dayanışmasının Sözlü Tarih Yöntemiyle Değerlendirilmesi (Kayseri Örneği)**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.
- YARAR, Hülya. (2002). **Ermeniler ve Ermeni-Türk İlişkileri**. Ankara Üniversitesi. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. Sayı: 13, 35 – 57.
- YAVUZER, Haluk. (2013). **Çocuk Psikolojisi**. (36. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YILDIRIM, Fatih. (2014). **8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğrenci Çalışma Kitabı Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Eğitim Bilimler Enstitüsü. Tokat.
- YILDIRIM, Murat. (2007). **Lise Tarih ve Cumhuriyet Tarihi Ders Kitaplarında Türk-Ermeni İlişkileri(1930-2000)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çanakkale.
- YUVALI, Abdulkadir. (20-22 Nisan 2006). **Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı'nın Tarihî Temelleri**. Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (EUSAS-I) Sunuldu.

EKLER

Ek-1: Türkiye Gümrük Kapıları Haritası (Komisyon, 2014a: 141)

Ek -2: “Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu’da Siyasi Birliği Kuruyor” Konusunda Kullanılan Resim (Komisyon, 2014c: 58)

Ek -3: Osmanlı'da Bir Aile Portresi (Karabiyik, 2014a: 61)

Ek-4: "Rusların Yanında Türk Ordusuna Karşı Savaşan Bir Grup Ermeni"
(Başol ve Diğerleri, 2013: 34)

Ek -5: T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi. (Başol ve Diğerleri, 2013: 38)

Ek-6: T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi. (Başol ve Diğerleri, 2013: 53)

Ek -7: Savaş Sonrası Yetim Kalan Çocuklar (Başol ve Diğerleri, 2013a: 59)

Ek -8: T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitabında Kullanılan Resim
(Başol ve Diğerleri, 2013a: 206)

T.C.
BALIKESİR VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 99191664/605.01/2235500
Konu: Araştırma İzni

03/06/2014

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı)
BALIKESİR

İlgi: (a) Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün 07.03.2012 tarihli ve 2012/13 sayılı Genelgesi
(b) 26.05.2014 tarihli ve 51793284-300-785/5278 sayılı yazınız.

Üniversiteniz Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Sadık AKMAN'ın yüksek lisans tezinde kullanmak üzere "*Ortaokul Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersî Kitaplarındaki Türk-Ermeni İlişkileri İle İlgili Konuların İşleniş ve Yeni Ünite Konuları Önerisi*" konulu ilgi (b) yazınız ekinde gönderilen anket uygulaması ile ilgili evraklarımız incelenmiş olup; Anket uygulama isteğiniz ilgi (a) Genelgesi kapsamında değerlendirildiğinden dolayı söz konusu araştırmanın bağlı kurum ve kuruluşlarımızda yapılması uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

Yusuf CENGİZ
İl Millî Eğitim Müdürü

Bu belge, 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5 inci maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. Evrak teyidi <http://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden e543-e52a-3583-9567-669d kodu ile yapılabilir.

Kasaplar Mahallesi Sındırgı Caddesi No:1 Merkez/BALIKESİR
Elektronik Ağ: balikesir.meb.gov.tr
E-posta: stratejigelistirme10@meb.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için: Emre YILDIZ Memur
Tel: (0 266) 239 62 73 - 175
Faks: (0 266) 239 62 74

Ek-9: Araştırma İzni Ret Yazısı

**ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER VE T.C. İNKILÂP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK
DERSİ DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN İŞLENİŞİNE YÖNELİK
TUTUM ÖLÇEĞİ**

Değerli Öğrenciler,

Size sunulmuş olan ve cevaplamanızı istediğimiz form bilimsel bir çalışmaya kaynaklık etmektedir. Göstereceğiniz özen, titizlik ve soruları cevaplamadaki doğruluğunuz ve içtenliğiniz çalışmanın geçerliliğini arttıracaktır. Üç bölüm halinde sunulan tutum ölçeğinin 1.bölümünde Kişisel bilgiler, 2.bölümünde tutum ölçeği ve 3. bölümde ise bilgi düzeyini ölçen başarı testi bulunmaktadır.

Gösterdiğiniz ilgi, sabır ve katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Sadık AKMAN
Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı

1.BÖLÜM

KİŞİSEL BİLGİLER

1. Cinsiyetiniz

( ) Bay ( ) Bayan

2. Sınıfı

( ) 6.sınıf ( ) 7.sınıf ( ) 8.sınıf

3. Aile büyüklerinizden, akrabalarınızdan şehit ya da gazi var mı?

( ) Evet ( ) Hayır

Cevabınız Evet ise nerede ya da ne zaman olduğunu kısaca belirtiniz?

.....

4. Tarih konularını öğrenmedeki en çok kullandığınız kaynakları kullanma sıklığına göre numaralandırınız?(En sık olan "1" olacak şekilde sıralayınız.

Ders kitapları ( )

İnternet ( )

Kütüphane ( )

Televizyon ( )

Gazete ( )

Dergiler ( )

Ek-10: Araştırma İzni Verilmeyen Tutum Ölçeği-1

2.BÖLÜM

Aşağıda Türk Ermeni ilişkilerine yönelik duygu ve düşünceleri yansıtan cümleler yer almaktadır. Bu cümlelerin karşısında da "Katılmıyorum", "Kararsızım" ve " Katılıyorum" olmak üzere üç seçenek verilmiştir. Lütfen cümleleri dikkatle okuyunuz ve sonra kendinize uygun olan seçeneklerden birini "X" ile işaretleyiniz.

SIRA NO	Türk-Ermeni İlişkilerine yönelik duygu ve düşünceleri yansıtan cümleler	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
1.	Tarihsel süreç içerisinde Türk-Ermeni ilişkilerini değerlendirebilirim.			
2.	Ders kitaplarında anlatılan Türk Ermeni ilişkileri tatmin edicidir.			
3.	Bir Ermeni ile arkadaşlık yapabilirim.			
4.	Ders kitaplarında Ermenilerle ilgili olumlu bilgiler öğrendim.			
5.	Ders kitaplarında Türk Ermeni ilişkilerinin tarafsız anlatıldığını düşünüyorum.			
6.	Ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerini anlatan görsellere bakınca Ermenilerden nefret ederim.			
7.	Ermeniler, Türkleri katletmiştir.			
8.	Türk-Ermeni ilişkileri konusunda öğretmenimin kitap dışında anlattıklarından etkilenirim.			
9.	Türk-Ermeni ilişkilerini anlatan kitaplar ilgimi çeker.			
10.	Ders kitaplarını okuyunca Ermenilerin dost olmadığını düşünüyorum.			
11.	Ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerini anlatan görseller beni duygulandırır.			
12.	Ders kitaplarında Türkler ile Ermenilerin dost olduğu anlatılmaktadır			
13.	Ermenilerin ülkemiz toprakları üzerinde emellerinin devam ettiğine inanıyorum.			
14.	Ders kitaplarında Türk-Ermeni dostluğu vurgulanmaktadır.			
15.	Türk-Ermeni ilişkileri konusunda öğretmenimin verdiği bilgilerden memnunum.			
16.	Ermenilerle ilgili öğretmenlerimin bahsettiği olumsuz örneklerden etkilenmem.			
17.	Ders kitaplarındaki Türk Ermeni ilişkilerini okuduktan sonra Ermenilerle yeniden dost olabileceğimize inanmıyorum.			
18.	Türk-Ermeni sınırının neden kapalı olduğunu anlatabilirim			
19.	Ders Kitaplarından öğrendiklerimden sonra Ermenilere karşı tepkim arttı.			
20.	Ermenistan Türkiye için büyük bir tehdit unsurudur.			
21.	Türk-Ermeni ilişkileri konusunda ders kitapları yeterli bilgi vermektedir.			
22.	Tarihte Ermeni sorunlarının yaşandığı şehirleri harita üzerinde gösterebilirim			

Ek-11: Araştırma İzni Verilmeyen Tutum Ölçeği-2

3.BÖLÜM

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ KONUSUNDA BİLGİ DÜZEYİNİ ÖLÇME BAŞARI TESTİ

1- Aşağıda verilen dilsiz harita üzerinde Ermenistan Devletini işaretleyiniz.

1- Türkiye ile Ermenistan arasında bulunan sınır kapımız aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kapıkule Sınır Kapısı
- B) Akyaka Sınır Kapısı
- C) Uzunköprü Sınır Kapısı
- D) Habur Sınır Kapısı

2- Ermeni sorunu ilk olarak aşağıda verilen hangi olaydan sonra ortaya çıkmıştır?

- A) Berlin Antlaşması
- B) Uşi Antlaşması
- C) Lozan Antlaşması
- D) Montrö Boğazlar Sözleşmesi

3- 1915 tarihinde çıkartılan Tehcir Kanunu ile Ermenilerin Anadolu'dan Suriye bölgesine gönderilmesinin sebebi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ticareti geliştirmek
- B) Anadolu'da Türklere yer açmak
- C) Ermenilerin ülkemizden ayrılmak istemesi
- D) Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapması ve yaptığı katliamlar

4- Ermeni nüfusunun Anadolu'da çoğunlukta olduğu bölgemiz aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Karadeniz Bölgesi
- B) İç Anadolu Bölgesi
- C) Akdeniz Bölgesi
- D) Doğu Anadolu Bölgesi

5- Ermeniler Osmanlı Devleti'nde hangi isimle anılırdı?

- A) Milleti Ahkam
- B) Millet-i Sadıka
- C) Misakı Milli
- D) Milleti Kerbela

6- Türkiye ile Ermenistan arasında bulunan sınır kapısının kapalı olmasının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Türkiye'nin çok güçlü bir devlet olması
- B) Ermenistan ile ticaretin olmaması
- C) Asılsız Ermeni İddiası ve Karabağ sorunu
- D) Avrupalı devletlerin baskı yapması

Ek-12: Araştırma İzni Verilmeyen Tutum Ölçeği-3

- Almanya
- Suriye
- Arjantin
- Çek Cumhuriyeti
- Avusturya
- Ermenistan
- Belçika^[18]
- Kanada (1996, 2002, 2004)
- Şili
- Kıbrıs Cumhuriyeti
- Fransa (1998, 2000, 2001, 2006)
- Yunanistan
- İtalya
- Litvanya
- Lübnan
- Hollanda
- Polonya
- Rusya
- Slovakya
- İsveç
- İsviçre
- Uruguay (1965, 2004)
- Vatikan
- Venezuela
- Boliviya (2014)
- Bulgaristan
- Lüksemburg (2015)
- Brezilya (2015)

Amerika Birleşik Devletleri'nde, 41 eyalet Ermeni Soykırımı'nın olduğunu kabul ediyor.

Soykırım olarak tanımlayan ABD eyaletleri:

- Alaska
- Georgia
- Maine
- New Hampshire
- Tennessee
- Arizona
- Güney Karolina
- Maryland
- New Jersey
- Utah
- Arkansas
- Idaho
- Massachusetts
- New Mexico
- Vaşington
- Kaliforniya
- Illinois
- Michigan
- New York
- Vermont
- Colorado
- Kansas
- Minnesota
- Ohio
- Virjinya
- Connecticut
- Kentucky
- Missouri
- Oklahoma
- Wisconsin
- Delaware
- Kuzey Dakota
- Montana
- Oregon
- Florida
- Kuzey Karolina
- Nebraska
- Pensilvanya
- Louisiana
- Nevada
- Rhode Island

Ek-13: Ermeni Soykırımı İddialarını Kabul Eden Ülkeler ve Eyaletler

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_Soykırımı_olarak_tanımlayan_ABD_eyaletleri_ve_kurulu%9Flar%C4%B1n_listesi) 01.09.2015 Tarihinde Erişildi.